

Original Research Paper

Shifting from "Academic Mobility" to "Student Migration"; A Case Study of Iran

Behram Salavati Sarcheshmeh ^{*1}

1 PhD in Social Economics from the University of Milan, Italy, and Senior Migration Analyst, Tehran, Iran

ARTICLE INFO

Received: Sep. 5, 2023

Revised: Nov. 30, 2023

Accepted: Dec. 16, 2023

KEYWORDS

Academic Mobility
Student Migration
Paradigm Shift
Push-Pull Theory
Iran

* Corresponding Author

✉ b.salavati@imobs.ir

☎ +98 912 5865966

How to Cite this article:

Salavati Sarcheshme, B. (2024).
Shifting from "Academic Mobility" to
"Student Migration"; A Case Study of
Iran. *Journal of University Studies*,
2(2), 89-135.

doi: 10.22035/jous.2024.5417.1093

URL:

https://www.jous.ir/article_509.html

Copyright:

© Authors retain the copyright and full publishing rights. This is an open access article under the CC BY license.
(<http://creativecommons.org/licenses/by>)

ABSTRACT

In recent decades, the field of international education and academic mobility has undergone a significant transformation, marked by a shift from temporary student mobility to long-term student migration. This shift reflects broader global socio-economic and political changes, evolving immigration policies in destination countries, and the aspirations of international students. This study focuses on Iranian students, analyzing the dynamics and key factors contributing to the transition from academic mobility to student migration. By employing a mixed-method approach—combining quantitative and qualitative research, theoretical modeling, and policy analysis—this research examines the changing patterns of student mobility in Iran. Analytical and comparative methods, along with international data analysis and the integration of push-pull theory, human capital theory, and network theory, help provide a deeper understanding of the complex dynamics driving student migration. The findings highlight that economic, social, and political challenges, along with limited job opportunities in Iran, act as push factors, while favorable immigration policies, high-quality education systems, and attractive labor market opportunities in host countries serve as pull factors. The study reveals a remarkable increase in the number of Iranian students studying abroad in recent years, accompanied by a shift in preferred destinations—from traditional choices like the United States to emerging destinations such as Turkey. This research views the growing trend of Iranian student migration not merely as an educational endeavor but as a strategic investment for long-term residency and career advancement abroad. By offering insights into the evolving relationship between education and international migration, this study contributes to the academic literature on student mobility and migration while providing valuable perspectives for researchers and policymakers in both sending and receiving countries. Finally, the study proposes policy recommendations, including facilitating brain circulation and enhancing international collaboration between origin and destination countries, to mitigate the negative effects of student migration (brain drain), particularly in countries like Iran, where underlying challenges have intensified this trend.

INTRODUCTION

Over the past two decades, and especially in recent years, international education has undergone a profound transformation, marked by a shift from "academic mobility" to "student migration." This evolving paradigm redefines the role of international education, moving beyond temporary academic exchanges to become a strategic pathway for long-term settlement and career development in host countries. This shift is driven by a complex interplay of push and pull factors. On one hand, economic instability, political and social restrictions, and limited job opportunities in students' home countries serve as strong push factors compelling them to seek education abroad. On the other hand, pull factors such as welcoming immigration policies, world-class educational institutions, structured post-graduation employment pathways, and higher living standards make destination countries increasingly attractive.

Iran has witnessed a significant transformation in student migration patterns in recent years. The growing number of Iranian students pursuing education abroad is largely fueled by domestic economic challenges, including high inflation, rising unemployment, and currency devaluation. These conditions reduce the incentives for students to pursue higher education and career opportunities within Iran. At the same time, host countries have become more appealing due to affordable education options, streamlined immigration frameworks, and promising career prospects. This paper examines the evolving trends in Iranian student migration, analyzing the underlying drivers of this shift from academic mobility to long-term educational migration. By assessing both the domestic challenges in Iran and the opportunities in destination countries, this study provides a comprehensive understanding of how international education is increasingly viewed as a permanent migration strategy rather than a temporary study experience.

METHODOLOGY

This study employs a mixed-methods approach, combining quantitative and qualitative research, theoretical modeling, and migration policy analysis to examine the transformation of academic mobility into student migration in Iran. The use of comparative analytical methods, international data analysis, and the application of push-pull theory enhances the understanding of this paradigm shift. The study integrates both quantitative and qualitative data analysis, enabling the examination of student migration trends through statistical data and a more in-depth analysis through policy document review. The research framework is built upon three key theoretical models: Push-Pull Theory, which explains the economic, social, and political forces that drive student migration; Human Capital Theory, which views education abroad as an investment in future career prospects; and Migration Network Theory, which emphasizes the role of social connections and established communities in facilitating migration. Drawing on international statistical data and qualitative descriptive analysis, this study provides a comprehensive understanding

University Studies

Vol. 2
Issue 2
Winter 2024

of Iranian student migration trends. The deductive-analytical approach employed in this research offers a clearer comprehension of the structural differences between academic mobility and student migration in Iran.

FINDINGS

The findings of this study reveal profound changes in academic mobility and student migration patterns in Iran. The number of Iranian students studying abroad has significantly increased, reaching an unprecedented 120,000 in 2024—representing a 100% growth compared to 2019. This rapid rise within just five years is particularly noteworthy and signals a major wave of student migration in recent years.

This trend aligns with the paradigm shift from "academic mobility" to "student migration" among Iranian students, meaning that students are no longer seeking merely an education abroad but are also using it as a pathway to permanent residency and integration into the labor markets of host countries. This shift is influenced by a combination of push factors (such as Iran's internal economic and social crises) and pull factors (such as attractive immigration policies and educational and employment opportunities in destination countries).

Findings also indicate that Turkey and Italy have emerged as attractive new destinations for Iranian students. Turkey, due to its geographical proximity, cultural similarities, affordable tuition fees, and numerous scholarship opportunities, has become a primary destination. Similarly, Italy has gained popularity among Iranian students.

Additionally, the transition from academic mobility to student migration is reflected in the increasing presence of Iranian students in traditional destination countries such as Canada, Germany, and Australia, which offer high-quality educational opportunities and favorable immigration policies that facilitate employment and permanent residency after graduation.

Another key finding of this study is the comparative analysis of student mobility patterns between Iranian and Chinese students. While both groups seek high-quality education abroad as a strategy to enhance human capital and access better job opportunities in global and local labor markets, significant differences exist in their migration dynamics. In China, strong domestic pull factors encourage the return of graduates to the country, whereas in Iran, powerful internal push factors and strong external pull factors drive sustained student migration.

Furthermore, investment in higher education in China has improved graduate employability within domestic labor markets. However, in Iran, the accumulation of human capital among students does not necessarily lead to better job prospects at home due to limited employment opportunities. Consequently, Iranian students focus on securing positions in international labor markets. Additionally, while the Chinese diaspora plays a crucial role in facilitating the return of graduates to China,

the Iranian diaspora primarily reinforces the migration trend, encouraging Iranian students to remain abroad rather than return home.

CONCLUSION

This paper, based on existing evidence, highlights the paradigm shift from "academic mobility" to "student migration" among Iranian students. This change in Iran has profound implications for the future of higher education and the country's economy. It has not only led to an increase in Iranian student migration to various countries but has also posed challenges for domestic policymakers. The main challenge is how to effectively manage the student migration flow to prevent the loss of human capital. Therefore, a key priority for Iran is to adopt innovative and effective policies to retain and optimally utilize its human capital as soon as possible. On the other hand, for host countries, implementing policies that not only attract international talent but also sustainably integrate them into the labor market is crucial. Thus, understanding this phenomenon (the paradigm of student migration) and developing appropriate strategies to address it is vital to ensure that the benefits of student migration are maximized for all stakeholders, both in the source and destination countries.

NOVELTY

There is a significant gap and lack of insights in the existing theoretical and empirical literature regarding the specific factors that lead to the shift in students' approach from temporary mobility to long-term migration, especially in countries like Iran. This paper, while expanding the growing literature on the relationship between academic mobility and student migration, significantly contributes to the body of knowledge by studying Iran, a country that has witnessed notable changes in the migration patterns of its students. Furthermore, this paper, by analyzing the push-pull dynamics specific to Iranian students, helps in understanding the intersection of education, migration, and the global labor market. In this way, it contributes to a deeper understanding of the complexity and synergy between the migration factors and motivations in origin countries and the immigration policies in destination countries, while also examining how these policies influence the decision-making of migrant students. Therefore, this research, by simultaneously combining the push-pull theory, human capital theory, and migration network theory, significantly helps in identifying and explaining the motivations, pathways, and consequences of international student mobility and migration across different regions of the world.

ACKNOWLEDGMENT

Sincere thanks are extended to Mr. Mohammad Amin Mola, a migration researcher, for his invaluable assistance in conducting this research.

CONFLICT OF INTEREST

No conflict of interest has been declared by the author.

University Studies

Vol. 2
Issue 2
Winter 2024

BIBLIOGRAPHY

- Afshari, A. , Moeini, S. R., & Ansari, H. (2019). A Study on Relationship between Juveniles' Developmental Utopianism and Their Tendency to Migration. *Strategic Studies on Youth and Sports*, 18(43), 27-52.
- Altbach, P. G. (1998). *Comparative higher education: knowledge, the university, and development*. Greenwich, Conn.: Ablex Pub. Corp
- Altbach, P. G., & Knight, J. (2007). *The internationalization of higher education: Motivations and realities*. *Journal of Studies in International Education*, 11(3-4), 290-305. <https://doi.org/10.1177/1028315307303532>
- Becker, G. S. (1964). *Human capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education (2nd ed.)*. University of Chicago Press.
- Beine, M., Noël, R., & Ragot, L. (2014). *Determinants of the international mobility of students*. *Economics of Education Review*, 41, 40-54. <https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2014.04.005>
- China Education Ministry (MOE). (2024). *Statistics on Chinese students studying abroad and their return rates*. Retrieved from <http://en.moe.gov.cn>
- China State Council Information Office (SCIO). (2024). *Annual report on Chinese students returning from abroad*. Retrieved from <http://english.scio.gov.cn>
- Daxue Consulting. (2023). *Chinese studying abroad: Trends and migration patterns*. Retrieved from <https://daxueconsulting.com>
- Docquier, F., & Rapoport, H. (2012). *Globalization, brain drain, and development*. *Journal of Economic Literature*, 50(3), 681-730. <https://doi.org/10.1257/jel.50.3.681>
- Dustmann, C., Glitz, A., & Frattini, T. (2011). *The labor market impact of immigration*. *Oxford Review of Economic Policy*, 27(1), 1-29. <https://doi.org/10.1093/oxrep/grr011>
- Findlay, A. (2011). *An assessment of supply and demand-side theorizations of international student mobility*. *International Migration*, 49(2), 162-190.
- Findlay, A. M., King, R., Stam, A., Ruiz-Gelices, E., & Hagan, J. (2012). *The international migration of students: A global phenomenon*. *International Journal of Population Geography*, 18(4), 255-275. <https://doi.org/10.1002/ijpg.724>
- Foroutan, Y. (2017). Potential Emigrants In Iran: Demographic And Social Explanation Of Emigration Tendencies To Abroad. *Iranian Population Studies*, 3(2), 189-216.
- Geddie, K. (2015). *Policy mobilities in the race for talent*. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 40(2), 235-248.
- Gérard, M., & Sanna, A. (2017). Students' mobility at a glance: Efficiency and fairness when brain drain and brain gain are at stake. *Journal of International Mobility*, 5, 43-71.

- Global Times. (2020, Dec. 15). *Nearly 90% of all Chinese students return home after studying abroad*. MOE. Retrieved from <https://www.globaltimes.cn/page/202012/1210043.shtml>
- Hawthorne, L. (2012). *Designer immigrants? International students and two-step migration*. In D. K. Deardorff, H. de Wit, J. D. Heyl, & T. Adams (Eds.), *The SAGE Handbook of International Higher Education* (pp. 417-435). Sage.
- Hawthorne, L. (2018). *Attracting and retaining international students as skilled migrants: Policy challenges and implications*. *International Migration*, 56(4), 3-19. <https://doi.org/10.1111/imig.12475>
- Institute of International Education. (2024). *Leading places of origin of international students, 2000/01 - 2023/2024 Open Doors Report on International Educational Exchange*. Retrieved from <https://opendoorsdata.org>
- King, R., & Raghuram, P. (2013). *International student migration: Mapping the field and framing the debate*. *The Migration Observatory, Oxford University*. Retrieved from <https://migrationobservatory.ox.ac.uk>
- Krannich, S., & Hunger, U. (2022). *Should they stay or should they go? A case study on international students in Germany*. *Comparative Migration Studies*, 10(1), 39. <https://doi.org/10.1186/s40878-022-00313-0>
- Lee, E. S. (1966). *A theory of migration*. *Demography*, 3(1), 47-57. <https://doi.org/10.2307/2060063>
- Lu, Y., & Hou, F. (2015). *International students who become permanent residents in Canada*. *Statistics Canada*. Retrieved from <http://www.statcan.gc.ca/pub/75-006-x/2015001/article/14299-eng.pdf>
- Maringe, F., & Carter, S. (2007). *International students' choices of UK universities: Insights into the international education market*. *International Journal of Educational Management*, 21(6), 459-475. <https://doi.org/10.1108/09513540710817324>
- National Science Foundation (NSF). (2024). *Science and Engineering Indicators 2024: International Students and Their Contribution to U.S. Higher Education*. Retrieved from <https://www.nsf.gov/statistics/seind2024>
- Nosrati, S., Sabzali, M., Arsalani, A., Darvishi, M., & Aris, S. (2023). Partner choices in the age of social media: are there significant relationships between following influencers on Instagram and partner choice criteria? *Revista De Gestão E Secretariado*, 14(10), 19191–19210. <https://doi.org/10.7769/gesec.v14i10.3022>
- OECD. (2024). *Migration Outlook 2024*. OECD Publishing. Retrieved from <https://www.oecd.org/migration/oecd-migration-outlook-2024.htm>
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (2021). *International migration outlook 2021: Mobility trends and employment outcomes*. Retrieved from <https://www.oecd.org/migration/international-migration-outlook-2021/>

- Oxford Migration Observatory. (2021, March 22). *International students entering the UK labour market*. *The Migration Observatory*. Retrieved from <https://migrationobservatory.ox.ac.uk/resources/commentaries/international-students-entering-the-uk-labour-market>
- Parey, M., & Waldinger, F. (2010). *Studying abroad and the effect on international labour market mobility: Evidence from the introduction of Erasmus*. *The Economic Journal*, 121(551), 194-222.
- Raghuram, P. (2012). *Theorising the spaces of student migration*. *Population, Space and Place*, 19(2), 138-154.
- Riaño, Y., Van Mol, C., & Raghuram, P. (2018). *New directions in studying policies of international student mobility and migration*. *Globalisation, Societies and Education*, 16(3), 283-294. <https://doi.org/10.1080/14767724.2018.1478721>
- Sadeghi, R. and Seyyed Hosseini, S. M. (2019). Tendency of Youth toward International Migration and Its Determinants in Tehran. *Strategic Studies on Youth and Sports*, 18(43), 9-26.
- Saidi, S. (2019). Homeland Representation among Migrants' Intersubjectivity: A Theoretical Approach to Iranian Diaspora. *Social Sciences*, 26(87), 115-154. <https://doi.org/10.22054/qjss.2020.48719.2183>
- Salavati, B. (2025). *Iran's brain drain is happening at an alarming rate: The country's loss of human capital underscores systemic problems*. *Financial Times*. Retrieved from <https://www.ft.com/content/bb3f456c-2fa5-438a-a758-4c152012d134?sharetype=blocked>
- Salavati, B., Behzadi, F., Shojaei, A., & Maleki, A. (2018). *Jābejā`i-ye beynolmellali-ye dānešjuyān dar Irān va Jahān* [International Student Mobility in Iran and the World]. Tehran, Iran: Rahdān.
- Salavati, B., et al. (2021). *Sālnāme-ye mohājerati-ye Irān 1400* (2nd ed.) [Iran Migration Yearbook 2021]. Tehran, Iran: Iran Migration Observatory, Presidential Science and Technology Deputy.
- Salavati, B., et al. (2022). *Sālnāme-ye mohājerati-ye Irān 1400* (3rd ed.) [Iran Migration Yearbook 2022]. Tehran, Iran: Iran Migration Observatory, Sharif University of Technology.
- Sarfī, M., Darvishi, M., Zohouri, M., Nosrati, S., & Zamani, M. (2021). Google's University? An exploration of academic influence on the tech giant's propaganda. *Journal of Cyberspace Studies*, 5(2), 181-202. <https://doi.org/10.22059/jcss.2021.93901>
- Solovati, B. & Hamkarān. (2020). *Sālnāme-ye mohāgerati-ye Irān 1399* (Virāst-e avval) [Iran Migration Yearbook 2020]. Roşadxāne-ye Mohāgerat-e Irān. Tehran, Iran: Iran Migration Observatory, Presidential Science and Technology Deputy.

- Statista. (2024). *Number of Chinese students studying abroad and return trends*. Retrieved from <https://www.statista.com/statistics/>
- Taheri Demneh, M. and Kazemi, M. (2018). The Desire to Migrate Among Young Iranians; A Qualitative Study on Future Images. *Interdisciplinary Studies in the Humanities*, 10(4), 53-78. <https://doi.org/10.22035/isih.2018.292>
- Trevena, P. (2019). *International student mobility and the global competition for talent*. *Journal of Global Education*, 25(1), 22-36. <https://doi.org/10.1007/s12518-019-00221-3>
- U.S. Citizenship and Immigration Services (USCIS). (2021). *Optional practical training (OPT) and STEM OPT extension overview*. Retrieved from <https://www.ice.gov/sevis>
- U.S. Citizenship and Immigration Services (USCIS). (2024). *H-1B visa and the transition to permanent residency*. Retrieved from <https://www.uscis.gov/working-in-the-united-states/students-and-exchange-visitors/students-and-employment>
- UNESCO Institute for Statistics. (2024). *UIS Statistics*. Retrieved from <http://data.uis.unesco.org>
- Van Mol, C. (2011). *The influence of student mobility on future migration aspirations: Empirical evidence from Europe and recommendations to study the impact of international exchange programmes*. Tilburg University. Retrieved from <https://www.researchgate.net/publication/215731215>
- Van Mol, C. (2014). *Intra-European student mobility in international higher education circuits*. Palgrave Macmillan.
- Van Mol, C., & Morant i Ariño, T. (2015). *La movilidad internacional de estudiantes en los siglos XX y XXI*. In *Otras voces, otros ámbitos: Los sujetos y su entorno. Nuevas perspectivas de la historia sociocultural* (pp. 79-83). Universitat de Valencia.
- Williams, A. M., Baláž, V., & Chrančoková, M. (2017). *International student mobility and high-skilled migration: A comparative study of the UK and Slovakia*. *Population, Space and Place*, 23(4), e2030. <https://doi.org/10.1002/psp.2030>
- Yükseköğretim Kurulu (YÖK). (2024). *Uluslararası öğrenci istatistikleri* [International student statistics]. Retrieved from <https://www.yok.gov.tr/>
- Zamani, M., Nourbakhsh, Y., & Nayebi, H. (2021). Presenting a pattern for promoting social health through social networks (Case study: Instagram social network). *New Media Studies*, 7(28), 42-1. <https://doi.org/10.22054/nms.2022.63698.1277>
- Zijlstra, J. (2020). Stepwise student migration: A trajectory analysis of Iranians moving from Turkey to Europe and North America. *Geographical Research*, 58(4), 403–415. <https://doi.org/10.1111/1745-5871.12434>

University Studies

Vol. 2
Issue 2
Winter 2024

مقاله پژوهشی

تغییر الگوی «جابه‌جایی تحصیلی» به «مهاجرت دانشجویی»: مطالعه موردی ایران

بهرام صلواتی سرچشمه*

دکتری اقتصاد اجتماعی از دانشگاه میلان ایتالیا و تحلیل‌گر ارشد حوزه مهاجرت، تهران، ایران

چکیده

در دهه‌های اخیر، حوزه آموزش بین‌المللی و جابه‌جایی تحصیلی تحولی قابل توجه را تجربه کرده است به طوری که شاهد نوعی تغییر الگو از جابه‌جایی موقت دانشجویی موقت به مهاجرت بلندمدت دانشجویی هستیم. این تغییر الگو بازتابی از تحولات گسترده اقتصادی - اجتماعی و سیاسی در سطح جهانی، تغییرات در سیاست‌های مهاجرتی کشورهای مقصد و همچنین آرمان‌های دانشجویان بین‌المللی است. بر همین اساس، این مقاله با تمرکز ویژه بر دانشجویان ایرانی، پویایی و عوامل مؤثر در تغییر الگو از جابه‌جایی دانشجویی به مهاجرت دانشجویی را بررسی و تبیین می‌کند. از ترکیب روش‌های کمی و کیفی، مدل‌سازی نظری و تحلیل سیاست‌های مهاجرتی بهره برده است تا تغییر الگوی جابه‌جایی تحصیلی به مهاجرت دانشجویی در ایران بررسی شود. روش‌های تحلیلی - مقایسه‌ای، بررسی داده‌های بین‌المللی و ترکیب نظریه رانش - کشش، نظریه سرمایه انسانی و همچنین نظریه شبکه، به درک عمیق‌تر دینامیسم‌های پیچیده جابه‌جایی و مهاجرت دانشجویی کمک کرده‌اند. یافته‌ها حاکی از آن است که جمعیت دانشجویان ایرانی خارج از کشور در طول چند سال اخیر به صورت خیره‌کننده‌ای افزایش یافته است. همچنین تغییرات عمده‌ای در مقاصد اصلی دانشجویان ایرانی صورت گرفته است؛ به طوری که مقاصد سنتی همچون ایالات متحده جای خود را به مقاصد نوظهوری همچون ترکیه داده‌اند. این تحقیق روند روبه‌رشد مهاجرت دانشجویان ایرانی را نه تنها به‌عنوان اقدامی آموزشی، بلکه به‌عنوان یک سرمایه‌گذاری استراتژیک برای اقامت بلندمدت و پیشرفت شغلی در خارج از کشور در نظر می‌گیرد. این تحقیق با ارائه بینش‌هایی در مورد رابطه در حال تکامل آموزش و مهاجرت بین‌المللی، به گسترش دانش و توسعه ادبیات در زمینه جابه‌جایی و مهاجرت دانشجویی کمک شایانی می‌کند و دیدگاه‌های ارزشمندی برای محققان و سیاست‌گذاران در کشورهای مبدأ و مقصد ارائه می‌دهد.

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۶/۱۴

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۹/۰۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۹/۲۵

واژگان کلیدی:

جابه‌جایی تحصیلی

مهاجرت دانشجویی

تغییر الگوی مهاجرتی

نظریه رانش-کشش، ایران

* نویسنده مسئول

b.salavati@imobs.ir

۰۹۱۲۵۸۶۵۹۶۶

چگونه به این مقاله ارجاع دهیم:

صلواتی سرچشمه، بهرام (۱۴۰۲). تغییر الگوی «جابه‌جایی تحصیلی» به «مهاجرت دانشجویی»: مطالعه موردی ایران. فصلنامه مطالعات دانشگاه، ۲(۲)، ۸۹-۱۳۵.

doi:

10.22035/jous.2024.5417.1093

JRL:

https://www.jous.ir/article_509.html

© نویسندگان دارای حق نشر و کلیه حقوق انتشار می‌باشند. دسترسی به متن کامل مقاله براساس قوانین کپی‌رایت کامنز CC BY 4.0 آزاد است.

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

۱. مقدمه و بیان مسئله

در چند دهه اخیر، آموزش بین‌المللی تحت تأثیر تحولات گسترده روندهای اجتماعی-اقتصادی و سیاسی جهانی به‌طور قابل‌توجهی تکامل یافته است. در گذشته، جابه‌جایی بین‌المللی دانشجویان در خارج از مرزها در چارچوب الگوی «جابه‌جایی بین‌المللی دانشجویان»^۱ تعریف می‌شد که غالباً با اهداف آموزشی و ادامه تحصیل فرامرزی و معمولاً با اقامت‌های موقت در خارج از کشور مشخص می‌شد (کینگ و راجورام^۲، ۲۰۱۳؛ فیندلی^۳، ۲۰۱۱). چرا که دانشجویان برای اخذ مدارک یا شرکت در برنامه‌های آموزشی مدت معین (کوتاه‌مدت) به خارج از کشور می‌رفتند و معمولاً پس از اتمام تحصیلات به کشورهای موطن خود باز می‌گشتند. این پدیده به آرمان‌هایی چون تبادل فرهنگی، اشتراک دانش و توسعه سرمایه انسانی که به نفع افراد و کشورهای مبدأ بود، پیوند خورده بود (ون مول^۴، ۲۰۱۴).

با این حال، در دو دهه گذشته به‌ویژه سال‌های اخیر، یک تغییر الگو (پارادایم) جدی در حوزه آموزش بین‌المللی با عنوان انتقال از «جابه‌جایی تحصیلی»^۵ به «مهاجرت دانشجویی»^۶ پدیدار شده است (ریانو و همکاران^۷، ۲۰۱۸؛ راجورام، ۲۰۱۲). این تغییر پارادایم، بازتعریفی از مفهوم آموزش بین‌المللی و دگرگونی نقش آن در دنیای جهانی شده را نشان می‌دهد. زیرا آموزش بین‌المللی نه‌تنها دیگر محدود به تبادلات آکادمیک موقت نیست، بلکه در حال حاضر اغلب به‌عنوان مسیری برای اسکان دائمی در کشورهای میزبان عمل می‌کند (جرارد و ثانا^۸، ۲۰۱۷).

این دگردیدی و تغییر پارادایم تحت تأثیر عوامل مختلف اقتصادی، اجتماعی و سیاسی و به‌ویژه ترکیبی از عوامل رانشی در کشورهای مبدأ - همانند بی‌ثباتی اقتصادی،

1 International Students Mobility

2. King & Raghuram

3. Findlay

4. Van Mol

5. Academic Mobility

6. Student Migration

7. Riaño, Van Mol, & Raghuram

8. Gérard & Sanna

محدودیت‌های سیاسی و اجتماعی و فرصت‌های شغلی محدود - و عوامل کشتی در کشورهای میزبان - از جمله سیاست‌های مهاجرپذیری، کیفیت سیستم‌های آموزشی و فرصت‌های جذاب بازار کار - قرار دارد (صلواتی، ۱۳۹۷؛ دوکویر و راپاپورت^۱، ۲۰۱۲). بنابراین، چشم‌انداز آموزش جهانی در واکنش به این پویایی‌ها دگرگون شده است. کشورهای میزبان به‌طور فزاینده‌ای دانشجویان بین‌المللی را به‌عنوان منبع ارزشمند نیروی کار ماهر می‌بینند و سیاست‌های مهاجرتی را با مسیرهای آموزشی همسو می‌کنند تا با چالش‌های جمعیتی و کمبود نیروی کار خود مقابله کنند (آی‌سی‌دی^۲، ۲۰۲۱؛ هاثورن^۳، ۲۰۱۸).

کشورهایی مانند کانادا، استرالیا، و آلمان، مجوزهای کاری پس از فارغ‌التحصیلی و گزینه‌های اقامت را در چارچوب‌های آموزشی خود ادغام کرده‌اند و آن‌ها را به مقاصد جذاب برای دانشجویانی که به دنبال چیزی بیش از مدارک آکادمیک هستند، تبدیل کرده‌اند (آی‌سی‌دی، ۲۰۲۱). در عین حال، اقتصادهای نوظهور و کشورهای در حال توسعه اغلب با پیامدهای منفی این تغییر، به‌ویژه پدیده فرار مغزها، مواجه هستند؛ جایی که مهاجرت افراد ماهر باعث ایجاد کمبود استعدادها و محدودیت در توسعه اقتصادی می‌شود (ون مول و مورانت، ۲۰۱۵). بنابراین، برای بسیاری از دانشجویان به‌ویژه افراد ساکن در کشورهای در حال توسعه، تحصیل در خارج از کشور دیگر صرفاً یک اقدام آموزشی جهت افزایش سطح کیفیت سرمایه انسانی نیست؛ بلکه به یک تصمیم و گام راهبردی برای مهاجرت بلندمدت تبدیل شده است (پری و والدینگر^۴، ۲۰۱۰).

این تغییر الگو (پارادایم)، پیامدهای عمیقی برای ذی‌نفعان مختلف اعم از دانشجویان، کشورهای مبدأ و مقصد در پی دارد. به عنوان مثال، برای دانشجویان این فرصت را فراهم می‌کند تا از آموزش بین‌المللی به‌عنوان سکویی برای پیشرفت اجتماعی-اقتصادی خود

1. Docquier & Rapoport
2. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)
3. Hawthorne
4. Parey & Waldinger

استفاده کنند. برای کشورهای میزبان، این یک راه‌حل استراتژیک برای رفع نیازهای بازار کار و نگرانی‌های جمعیتی است. با این حال، سؤال‌های مهمی پیش روی کشورهای مبدأ و فرستنده درباره حفظ استعدادها، تقویت بازگشت مهاجران، و مشارکت با جوامع دیاسپورا برای جبران از دست دادن سرمایه انسانی قرار دارد (گدی، ۲۰۱۵). همچنین، این تغییر نقش سنتی دانشگاه‌ها را به چالش می‌کشد؛ دانشگاه‌هایی که اکنون به‌عنوان واسطه‌ای بین آموزش و مهاجرت عمل می‌کنند و برنامه‌های آموزشی و سیستم‌های حمایتی را با خواسته‌های بازارهای کار جهانی همسو می‌کنند (هاتورن، ۲۰۱۲).

ایران در سال‌های اخیر تغییرات قابل توجهی در الگوهای جابه‌جایی تحصیلی و مهاجرت دانشجویی تجربه کرده است. افزایش قابل توجه تعداد دانشجویان ایرانی که برای ادامه تحصیل به خارج از کشور مهاجرت می‌کنند، عمدتاً به دلیل عوامل رانشی مانند بی‌ثباتی اقتصادی در داخل کشور است. در واقع، اقتصاد ایران با مشکلاتی مانند تورم بالا، بیکاری و کاهش ارزش پول ملی روبه‌رو است که جذابیت ادامه تحصیل، اشتغال و اقامت در داخل کشور را برای دانشجویان کاهش داده است (صلواتی و همکاران، ۱۳۹۷؛ ۱۴۰۱).

از سوی دیگر، عوامل کشتی در کشورهای میزبان، به‌ویژه کانادا، آلمان، استرالیا و ترکیه، برای دانشجویان ایرانی جذاب شده است. این کشورها آموزش مقرون‌به‌صرفه، مسیرهای مهاجرتی، فرصت‌های شغلی پس از فارغ‌التحصیلی و کیفیت زندگی بالا را ارائه می‌دهند (آی سی دی، ۲۰۲۱). بنابراین، موضوع تغییر الگو از جابه‌جایی تحصیلی به مهاجرت دانشجویی، به‌ویژه برای کشورهای میزبان که با افزایش روند خروج دانشجویان مواجه هستند، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. درک پویایی، علل و پیامدهای این تغییر الگو ضروری است، زیرا این تغییر تأثیرات عمیقی بر سیاست‌های آموزشی، توسعه سرمایه انسانی و بازار کار در ایران دارد. هدف این مقاله بررسی و تبیین این تغییر الگو با تمرکز بر دانشجویان ایرانی خارج از کشور است و تلاش دارد به این سؤال‌های کلیدی پاسخ دهد: (۱) شواهد موجود حاوی چه بینش‌هایی در مورد تغییر الگو از جابه‌جایی تحصیلی به مهاجرت دانشجویی در میان دانشجویان ایرانی هستند؟ (۲)

چه عواملی در کشور مبدأ (ایران) و در کشورهای مقصد کمک می‌کنند تا دانشجویان ایرانی از جابه‌جایی تحصیلی موقت به مهاجرت دانشجویی بلندمدت روی آورند؟ در حالی که پیش از این تحقیقات بسیاری بر دینامیسم‌های جابه‌جایی بین‌المللی دانشجویان در جهان متمرکز شده‌اند، پیرامون عوامل خاصی که موجب تغییر رویکرد دانشجویان از جابه‌جایی موقت به مهاجرت بلندمدت می‌شوند، در ادبیات نظری و تجربی موجود شکاف و کمبودهای بینشی قابل توجهی، به‌ویژه در مورد کشورهای مشابه ایران، وجود دارد. این مقاله ضمن توسعه ادبیات در حال رشد در زمینه ارتباط میان جابه‌جایی تحصیلی و مهاجرت دانشجویی، با مطالعه ایران که شاهد تغییرات قابل توجهی در الگوهای مهاجرتی دانشجویان خود است، به گسترش دانش در این زمینه کمک شایانی می‌کند. همچنین، این مقاله با تحلیل پویایی‌های رانش و کشش خاص دانشجویان ایرانی، به درک بهتر تقاطع آموزش، مهاجرت و بازار کار جهانی کمک می‌کند. بدین ترتیب، این مقاله به درک عمیق‌تر از پیچیدگی ترکیب و هم‌افزایی میان عوامل و انگیزه‌های مهاجرتی در کشورهای مبدأ و سیاست‌های مهاجرت‌پذیری در کشورهای مقصد کمک می‌کند و به چگونگی تأثیر این سیاست‌ها در تصمیم‌گیری دانشجویان مهاجر می‌پردازد.

مقاله حاضر با بررسی چالش‌ها و فرصت‌های ناشی از تغییر پارادایم از جابه‌جایی تحصیلی به مهاجرت دانشجویی، زمینه را برای تحلیلی عمیق از عوامل، فرایندها و نتایج مرتبط با این تغییر فراهم می‌کند و یک چارچوب مفهومی برای درک تأثیر چندبعدی آن ارائه می‌دهد. بدین ترتیب، می‌توان به سیاست‌گذاران در کشورهای دانشجویفرست، از جمله ایران، توصیه‌هایی برای مدیریت بهتر این فرایند انتقال از جابه‌جایی تحصیلی به مهاجرت دانشجویی ارائه داد.

۲. پیشینه پژوهش

جابه‌جایی دانشجویان بین‌المللی به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های کلیدی در نظام آموزش جهانی، در سال‌های اخیر تغییرات چشمگیری را تجربه کرده است. مطالعات پیشین در

سطح بین‌الملل و ایران، عوامل متعددی را در تمایل دانشجویان به مهاجرت دانشجویی و تصمیمات آنان برای ماندگاری در خارج یا بازگشت به کشور مبدأ بررسی کرده‌اند. مطالعات بین‌المللی نشان می‌دهند که جابه‌جایی دانشجویان بین‌المللی به‌طور فزاینده‌ای از یک پدیده موقت به یک مسیر مهاجرتی پایدار تبدیل شده است. برای مثال، ون مول (۲۰۱۱) تأثیر جابه‌جایی تحصیلی بر چشم‌اندازهای مهاجرتی آینده دانشجویان را بررسی کرده و نشان داده است که تجربه تحصیل در خارج از کشور احتمال ماندگاری طولانی‌مدت در کشور مقصد را افزایش می‌دهد.

راجورام (۲۰۱۲) با تأکید بر جنبه‌های فضایی جابه‌جایی تحصیلی، نشان داده است که نهادهای آموزش عالی در کشورهای میزبان نه تنها به جذب دانشجویان بین‌المللی کمک می‌کنند، بلکه ساختارهای اجتماعی و اقتصادی را برای ادغام آنان فراهم می‌کنند. مطالعات دیگر نیز به تحلیل روندهای مهاجرتی دانشجویان پرداخته‌اند. به عنوان مثال، جرارد و ثانا (۲۰۱۷) در مقاله خود به تأثیر سیاست‌های آموزشی بر ماندگاری دانشجویان پرداخته و نشان داده‌اند که سیاست‌های حمایت از فارغ‌التحصیلان می‌تواند منجر به افزایش مهاجرت بلندمدت نیروی انسانی تحصیل‌کرده شود. همچنین، تحقیقات جدیدتر مانند مقاله ریانو و همکاران (۲۰۱۸) نشان می‌دهد که بسیاری از کشورهای میزبان سیاست‌های مهاجرتی خود را برای تسهیل اقامت فارغ‌التحصیلان بین‌المللی تغییر داده‌اند. این سیاست‌ها شامل ویزای کار پس از تحصیل و برنامه‌های اقامتی برای نیروی متخصص هستند.

در ایران نیز، پژوهش‌های متعددی درباره انگیزه‌ها و عوامل مؤثر بر تمایل دانشجویان به مهاجرت انجام شده است. به عنوان نمونه، مطالعه فروتن (۱۳۹۶) نشان داده است که در زمان انجام مطالعه، حدود نیمی از دانشجویان مورد بررسی تمایل به مهاجرت دارند و این تمایل تحت تأثیر عوامل جمعیت‌شناختی، اقتصادی و فرهنگی قرار دارد. هر چند که انگیزه‌های اقتصادی و شغلی نقش به مراتب مهم‌تر و تعیین‌کننده‌تری در تمایل به مهاجرت ایفا می‌کنند.

طاهری‌دمنه و کاظمی (۱۳۹۷) در پژوهشی کیفی به بررسی تصاویر آینده‌جویان و انگیزه‌های مهاجرتی آنان پرداخته‌اند. یافته‌های آنان نشان می‌دهد که سه عامل اصلی،

یعنی تصویر منفی از آینده کشور مبدأ، موج همگانی برای مهاجرت، و جذابیت کشور مقصد، از مهم‌ترین انگیزه‌های مهاجرت هستند. معینی و همکاران (۱۳۹۸) در مطالعه‌ای دیگر بر تأثیر آرمان‌گرایی توسعه‌ای بر تمایل به مهاجرت تمرکز کرده‌اند. نتایج این مطالعه نشان داده است که افرادی که نگرش توسعه‌گرایانه دارند و سرمایه اجتماعی و اقتصادی ضعیفی را در کشور خود تجربه می‌کنند، بیشترین تمایل را به مهاجرت دارند.

پژوهش‌های اخیر مانند مطالعه صادقی و سیدحسینی (۱۳۹۸) نشان داده است که نیمی از جوانان تهرانی مورد بررسی تمایل زیادی به مهاجرت دارند و این تمایل تحت تأثیر عوامل اقتصادی، اجتماعی و شخصی قرار دارد.

در مجموع، مطالعات نشان می‌دهد در حالی که در ایران، عوامل اقتصادی و اجتماعی نظیر بیکاری، تورم و نبود فرصت‌های شغلی مناسب از مهم‌ترین عوامل رانشی مهاجرت هستند، اما در سطح بین‌الملل، سیاست‌های جذب نیروی متخصص و فرصت‌های اقامتی در کشورهای میزبان از مهم‌ترین عوامل کششی محسوب می‌شوند. در سطح کلان، مطالعات بین‌المللی بر تأثیر سیاست‌های آموزشی و مهاجرتی کشورها در جذب و نگه‌داشت دانشجویان تمرکز دارند، در حالی که در ایران، تمرکز اصلی بر بررسی دلایل تمایل به خروج و تأثیر مهاجرت بر جامعه مبدأ است. همچنین، در حالی که کشورهای مهاجرفرست سیاست‌هایی را برای بازگرداندن فارغ‌التحصیلان مهاجر اجرا می‌کنند، در ایران هنوز راهبردهای مشخصی برای مدیریت بازگشت نیروی انسانی تحصیل کرده از خارج وجود ندارد.

در ایران، بررسی‌ها نشان می‌دهد مطالعات بسیار اندکی در حوزه ارتباط الگوهای جابه‌جایی تحصیلی و مهاجرت دانشجویی انجام شده است. در واقع، با وجود مطالعات گسترده، به‌ویژه پژوهش‌های کیفی درباره انگیزه‌های مهاجرت، به علت فقدان داده‌های منظم مهاجرتی همچنان خلأ اساسی در مطالعات کمی این حوزه مشاهده می‌شود. یکی از محدود مطالعات انجام‌شده در این حوزه، توسط صلواتی و همکاران (۱۳۹۷) انجام شده است که به بررسی وضعیت ایران در بازار بین‌المللی جابه‌جایی دانشجویان در مقایسه با سایر کشورها و روندهای جهانی می‌پردازد. در این مطالعه،

ضمن بررسی تعداد و مقایسه روند جابه‌جایی تحصیلی دانشجویان ایرانی با کشورهای دانشجویپرست در دنیا، سیاست‌های کشورهای میزبان در زمینه جذب و نگهداشت این دانشجویان مورد بررسی قرار گرفته است. بنابراین، با توجه به فقدان مطالعات لازم در این زمینه، ارائه یک تحلیل از وضعیت کلی جابه‌جایی و مهاجرت دانشجویی و تغییرات میان آنها می‌تواند کمک شایانی به درک این پدیده‌ها در ایران نماید. این تحلیل می‌تواند در درک چالش‌های سیاست‌گذاری برای مدیریت این پدیده تأثیرگذار باشد. لذا این مقاله در تلاش است تا با پرکردن شکاف‌های مطالعاتی گفته‌شده، بر تحلیل تأثیر تغییر الگوی جابه‌جایی تحصیلی به مهاجرت دانشجویی و اثرات آن بر توسعه ملی و همچنین سیاست‌ها و راهبردهای حفظ و به‌کارگیری سرمایه انسانی کشور تمرکز کند.

۳. مبانی نظری

جابه‌جایی بین‌المللی دانشجویان در دهه‌های اخیر تحولات قابل توجهی را تجربه کرده است. آنچه که در گذشته به عنوان ابزاری برای تبادلات علمی و فرهنگی در نظر گرفته می‌شد، به یکی از اجزای اساسی استراتژی‌های مهاجرت و بازار کار جهانی تبدیل شده است. تعامل میان آموزش، سیاست‌های مهاجرتی و تقاضای جهانی برای نیروی کار، جابه‌جایی بین‌المللی تحصیلی را بازتعریف کرده و آن را به موضوعی مهم برای پژوهشگران و سیاست‌گذاران تبدیل کرده است. این تحول، نقش آموزش را در فرایند جهانی شدن بازتعریف می‌کند. جایی که آموزش دیگر فقط به اهداف آکادمیک محدود نمی‌شود، بلکه به‌طور فزاینده‌ای با اهداف اقتصادی و اجتماعی در هم آمیخته است. به عبارت دیگر، آموزش بین‌المللی به‌طور فزاینده‌ای به‌عنوان یک مسیر استراتژیک برای مهاجرت و ادغام در جوامع میزبان مورد استفاده قرار می‌گیرد، جایی که دانشجویان علاوه بر کسب مهارت‌های آکادمیک، به دنبال فرصت‌های شغلی و زندگی بهتر در کشور مقصد هستند. در این بخش، ضمن ارائه تعاریف پایه از هر دو مفهوم جابه‌جایی تحصیلی و مهاجرت دانشجویی، به بررسی اجمالی چارچوب‌های نظری بنیادین تبیین‌کننده جابه‌جایی تحصیلی و مهاجرت دانشجویی، محرک‌ها و پیامدهای هر یک از آنها پرداخته می‌شود.

«جابه‌جایی تحصیلی» به‌طور سنتی به حرکت موقت دانشجویان برای تحصیل در خارج از کشور اشاره دارد، با این انتظار که پس از اتمام برنامه تحصیلی خود به کشورشان بازگردند (آل‌بچ و نایت^۱، ۲۰۰۷). این نوع جابه‌جایی به‌طور تاریخی با تبادل فرهنگی، کسب مهارت و توسعه ملی در کشورهای مبدأ همراه بوده است. در گذشته، جابه‌جایی تحصیلی بیشتر به‌عنوان یک فرایند موقتی و آکادمیک در نظر گرفته می‌شد که به دانشجویان این امکان را می‌داد تا پس از کسب تحصیلات عالی در خارج، به کشور خود بازگشته و به رشد و پیشرفت آن کمک کنند. این مدل از جابه‌جایی، به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه، منجر به انتقال دانش و مهارت‌ها به کشور مبدأ و در نهایت به بهبود وضعیت اقتصادی و اجتماعی آن کشورها می‌شد.

در مقابل، «مهاجرت دانشجویی» شامل خروج و اقامت طولانی‌مدت دانشجویان در خارج از کشور موطن خود است که اغلب از طریق مسیرهای آموزشی و کانال تحصیلی به‌عنوان ابزاری برای دستیابی به اقامت دائم و ادغام در بازار کار کشور میزبان تسهیل می‌شود (فیندلی و همکاران، ۲۰۱۲؛ کینگ و راجورام، ۲۰۱۳).

ادیات مرتبط با جابه‌جایی تحصیلی و مهاجرت دانشجویی از چندین چارچوب نظری برای تحلیل عوامل محرک، فرایندها و پیامدهای پیچیده این پدیده‌ها استفاده می‌کند. این چارچوب‌ها درک جامعی از چرایی حرکت دانشجویان به صورت بین‌المللی، چگونگی انتخاب مقاصد آن‌ها و اثرات بلندمدت جابه‌جایی و مهاجرت بر افراد، کشورهای مبدأ و کشورهای میزبان ارائه می‌دهند. در ادامه به سه نظریه اساسی در این زمینه که در این مقاله بیشتر مورد تأکید است، اشاره می‌شود.

۱-۳. نظریه رانش-کشش

نظریه کنش-رانش^۲ که نخستین بار توسط اورت لی^۳ (۱۹۶۶) مطرح شد، یکی از چارچوب‌های نظری بنیادین در مطالعات مهاجرت، از جمله جابه‌جایی تحصیلی و مهاجرت دانشجویی است. این نظریه، مهاجرت را نتیجه تعامل بین عوامل رانشی در

1. Altbach & Knight
2. Push-Pull theory
3. Lee

کشور مبدأ و عوامل کشتی در کشور مقصد می‌داند که به شکل‌گیری جریان‌های مهاجرتی کمک می‌کنند.

عوامل رانشی^۱ عواملی هستند که در کشورهای مبدأ وجود دارند و موجب عدم تمایل دانشجویان به ماندن در کشور خود و حرکت به سوی فرصت‌های آموزشی و شغلی در خارج از کشور می‌شوند. این نیروها غالباً از جنس عوامل کلان‌سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی در کشورهای مبدأ هستند. برای مثال، بی‌ثباتی اقتصادی (تورم بالا، بیکاری، کاهش ارزش پول ملی) که موجب عدم اطمینان از آینده شغلی در کشور مبدأ می‌شود (ویلیامز و همکاران^۲، ۲۰۱۷). دسترسی محدود به آموزش با کیفیت بالا و امکانات تحقیقاتی که مانع پیشرفت تحصیلی دانشجویان در کشور مبدأ می‌شود (آلبچ^۳، ۱۹۹۸). محدودیت‌های سیاسی و اجتماعی که می‌توانند شامل سانسور آکادمیک، تبعیض‌های سیستماتیک، یا فقدان آزادی‌های مدنی و علمی باشند (فیندلی، ۲۰۱۱). کمبود فرصت‌های شغلی مناسب برای فارغ‌التحصیلان دانشگاهی که موجب نگرانی از عدم تحقق چشم‌انداز شغلی می‌شود (مارینژ و کارتر^۴، ۲۰۰۷).

عوامل کشتی^۵ به ویژگی‌های کشورهای میزبان اشاره دارند که دانشجویان بین‌المللی را جذب کرده و آنان را به ماندگاری پس از تحصیل ترغیب می‌کنند. برای مثال، دسترسی به نظام آموزشی با کیفیت بالا و امکانات تحقیقاتی پیشرفته که امکان رشد علمی و تحصیلی بهتری را برای دانشجویان بین‌المللی فراهم می‌کند (کارتر و مارینژ^۶، ۲۰۰۷). فرصت‌های شغلی پس از فارغ‌التحصیلی و امکان اقامت دائم که موجب افزایش تمایل دانشجویان بین‌المللی به ادامه زندگی در کشور مقصد می‌شود (ویلیامز و همکاران^۱، ۲۰۱۷). همچنین وجود سیاست‌های مهاجرتی تسهیل‌کننده مانند اعطای ویزای کاری پس از فارغ‌التحصیلی و امکان اقامت برای فارغ‌التحصیلان

1. Push Factors
2. Williams, Baláž, & Chrančoková
3. Altbach
4. Maringe & Carter
5. Pull Factors
6. Williams, Baláž, & Chrančoková

بین‌المللی از جمله نیروهای کشتی مهم در کشورهای مقصد است (هاثورن، ۲۰۱۸). به علاوه، کیفیت زندگی بالاتر و مزایای اجتماعی نظیر امنیت، سیستم‌های رفاهی قوی و محیط فرهنگی و اجتماعی بازتر در کشورهای میزبان عامل کشتی قابل توجهی است (ریانو و همکاران، ۲۰۱۸). وجود شبکه‌های مهاجرتی و جوامع دیاسپورا که حمایت اجتماعی، اطلاعات و فرصت‌های شغلی بیشتری را برای دانشجویان بین‌المللی فراهم می‌کند، می‌تواند در نقش نیروی کشتی به سوی کشور مقصد عمل کند (فیندلی، ۲۰۱۱).

نظریه کشتی-رانش، به ویژه در توضیح الگوهای مهاجرت از کشورهای در حال توسعه به کشورهای توسعه‌یافته مؤثر بوده است، جایی که چالش‌های اقتصادی و سیاسی در کشورهای مبدأ به عنوان عوامل رانشی عمل می‌کنند و فرصت‌های برتر آموزشی و مهاجرتی در کشورهای مقصد به عنوان عوامل کشتی عمل می‌کنند (کینگ و راجورام، ۲۰۱۳). به عنوان مثال، افزایش قابل توجه و سریع تعداد دانشجویان ایرانی مهاجر به کانادا، آلمان و استرالیا را می‌توان به ترکیبی از فشارهای اقتصادی در ایران و مسیرهای مساعد کار و اقامت پس از تحصیل در این کشورها نسبت داد (صلواتی و همکاران، ۱۴۰۱).

علاوه بر نظریه رانش-کشتی، برخی نظریات تکمیلی مانند نظریه فراملی‌گرایی^۱ نیز می‌توانند به درک بهتری از مهاجرت دانشجویی کمک کنند. این نظریه نشان می‌دهد که چگونه دانشجویان بین‌المللی از طریق شبکه‌های اجتماعی، فرهنگی و حرفه‌ای در فراسوی مرزها به اقامت بلندمدت در کشورهای مقصد فکر و تصمیم‌گیری می‌کنند (ریانو و همکاران، ۲۰۱۸). در واقع، این شبکه‌های فراملی به دانشجویان کمک می‌کنند که علاوه بر تحصیل، مسیرهای مهاجرتی پایدارتری را برای آینده خود ایجاد کنند.

۳-۲. نظریه سرمایه انسانی

نظریه سرمایه انسانی^۲، آموزش را به عنوان نوعی سرمایه‌گذاری در نظر می‌گیرد که هدف آن افزایش بهره‌وری فردی و مزایای بلندمدت اجتماعی-اقتصادی است (بِکر^۳، ۱۹۶۴).

1. Transnationalism Theory
2. Human Capital theory
3. Becker

بر اساس این نظریه، دیدگاه‌های مختلفی از منظر ذی‌نفعان مختلف در رابطه با مهاجرت دانشجویی وجود دارد:

از دیدگاه دانشجویان؛ این نظریه بیان می‌کند که دانشجویان، آموزش بین‌المللی را به‌عنوان ابزاری برای کسب مهارت‌ها، مدارک و تجربیاتی می‌بینند که قابلیت اشتغال و پتانسیل درآمد آن‌ها را در بازارهای کار جهانی به حداکثر می‌رساند (داستمن و همکاران^۱، ۲۰۱۱). به‌عبارت دیگر، تحصیل در خارج از کشور به‌عنوان راهی برای بهینه‌سازی بازدهی آموزش از طریق اخذ مدارک از مؤسسه‌های بین‌المللی معتبر و دسترسی به بازارهای کار با درآمد بالا تلقی می‌شود. این مسیر برای دانشجویان به‌ویژه از کشورهای در حال توسعه، فرصتی برای فرار از محدودیت‌های اقتصادی و اجتماعی داخلی و بهره‌برداری از فرصت‌های شغلی بیشتر در کشورهای پیشرفته است.

از دیدگاه کشورهای مبدأ؛ مهاجرت دانشجویان و نیروی کار تحصیل‌کرده اغلب به پدیده‌ای به نام «فرار مغزها» منجر می‌شود که موجب از دست رفتن سرمایه انسانی حیاتی در کشورهای مبدأ می‌شود. این فرار از کشورها، به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه مانند ایران، باعث محرومیت از نیروی کار ماهر و توانمندی‌های علمی و تحقیقاتی می‌شود که برای رشد اقتصادی و اجتماعی کشورها ضروری است (دوکوییر و راپاپورت^۲، ۲۰۱۲). در ایران، این پدیده به‌ویژه در زمینه‌های فنی-مهندسی و پزشکی مشاهده می‌شود و با افزایش بی‌ثباتی اقتصادی، محدودیت‌های شغلی و تحریم‌ها، جوانان تحصیل‌کرده و متخصص به دنبال فرصت‌های بهتر در خارج از کشور می‌روند. به این ترتیب، مهاجرت دانشجویان موجب کاهش توان رقابتی ایران در عرصه جهانی می‌شود و مانع توسعه پایدار اقتصادی و اجتماعی آن می‌گردد، چرا که از دست دادن نیروی کار ماهر، یکی از بزرگ‌ترین چالش‌ها در مسیر رشد و نوآوری در کشور محسوب می‌شود (صلواتی و همکاران، ۱۴۰۱).

از دیدگاه کشورهای مقصد؛ کشورهای میزبان از این نظریه برای توجیه سیاست‌هایی استفاده می‌کنند که دانشجویان بین‌المللی را به‌عنوان نیروی کار ماهر در اقتصاد خود جذب

1. Dustmann, Glitz, & Frattini
2. Docquier & Rapoport

می‌کنند. بسیاری از این کشورها به ویژه کشورهایی مانند کانادا، استرالیا و آلمان، برنامه‌های مهاجرتی و مجوزهای کاری برای فارغ‌التحصیلان بین‌المللی طراحی کرده‌اند که به دانشجویان این امکان را می‌دهد تا پس از فارغ‌التحصیلی در بازار کار کشور میزبان مشغول به کار شوند و در نهایت اقامت دائم یا شهروندی به دست آورند. مطالعات نشان می‌دهند که این مسیرهای مهاجرتی باعث جذب دانشجویان مستعد از کشورهای مختلف و تقویت نیروی کار ماهر در کشورهای میزبان می‌شود (کینگ و راجورام، ۲۰۱۳).

بنابراین، نظریه سرمایه انسانی نه تنها به‌عنوان ابزاری برای توجیه تصمیمات مهاجرتی دانشجویان و کشورها در مقاصد مختلف عمل می‌کند، بلکه چالش‌هایی را که برای کشورهای مبدأ، به‌ویژه در زمینه از دست دادن نیروی کار ماهر ایجاد می‌شود را تبیین می‌کند. درعین حال، این نظریه نشان می‌دهد که چرا کشورهای مقصد فرصت‌های جذابی را فراهم می‌آورند تا با جذب دانشجویان بین‌المللی به‌عنوان نیروی کار ماهر، به تقویت اقتصاد و پاسخگویی به نیازهای بازار کار خود بپردازند. البته باید رابطه بین اقتصاد سیاسی و آموزش را نیز در نظر داشت چرا که نظریات مربوط به سرمایه انسانی از اقتصاد سیاسی جدا نیست. در همین راستا، پژوهش‌ها نشان می‌دهند که اقتصاد سیاسی تأثیری جدی بر روند تولید دانش در دانشگاه‌ها دارد و نهادهای بزرگ اقتصادی می‌توانند مسیر تولید دانش را به نفع خود تغییر دهند. این نهادهای بزرگ نه تنها بر اولویت‌های پژوهش تأثیر می‌گذارند، بلکه دیدگاه‌های خاصی را که در جهت منافع آن‌ها است، تقویت می‌کنند (صرفی و همکاران، ۲۰۲۱). این مسئله به خوبی نشان می‌دهد که اقتصاد سیاسی چگونه می‌تواند آموزش نیروی انسانی و روند تولید دانش را به طور کلی تحت تأثیر قرار دهد.

۳-۳. نظریه شبکه

نظریه شبکه^۱ بر اهمیت شبکه‌های دیاسپورا، روابط خانوادگی و ارتباطات اجتماعی در تسهیل جابه‌جائی و مهاجرت دانشجویان تأکید دارد. جوامع دیاسپورای مستقر در کشورهای میزبان به عنوان عوامل کشش کلیدی عمل می‌کنند و ریسک‌ها و عدم قطعیت‌های مرتبط با مهاجرت را کاهش می‌دهند. این جوامع حمایت‌های عملی

1. Network theory

مانند اطلاعات مربوط به فرایندهای پذیرش، مسکن و فرصت‌های شغلی و همچنین اطمینان فرهنگی و احساسی را ارائه می‌دهند (فیندلی و همکاران، ۲۰۱۲؛ بین و همکاران^۱، ۲۰۱۴). به‌عنوان مثال، شبکه‌های دیاسپورای ایرانی در شهرهایی مانند تورنتو، ونکوور و ملبورن یک زیست‌بوم حمایتی برای دانشجویان جدید فراهم می‌کنند و به آن‌ها در سازگاری اجتماعی و غلبه بر چالش‌هایی مانند تطبیق فرهنگی و یافتن شغل کمک می‌کنند (صلواتی و همکاران، ۱۴۰۱).

شبکه‌های فراملی و جوامع دیاسپوریک در شکل‌گیری فرایند تصمیم‌گیری جابه‌جائی و مهاجرت دانشجویان بالقوه حیاتی هستند، زیرا توصیه‌ها و تجربیات موفقیت‌آمیز از سوی اعضای خانواده، دوستان، همسالان و اعضای شبکه اجتماعی افراد تأثیر زیادی بر انتخاب مقصد توسط آن‌ها و همچنین تعامل آنها با کشور موطن دارد (سعیدی، ۱۳۹۹). همچنین نظریه شبکه با توضیح اینکه چرا مهاجرت به‌طور معمول در کشورها یا مناطقی که جامعه دیاسپورا مستقر قبلاً وجود دارد، تبیین پویائی میان جابه‌جائی بین‌المللی و مهاجرت دانشجویی را تقویت می‌کند (کینگ و راجورام^۲، ۲۰۱۲). در همین راستا، شبکه‌های اجتماعی به‌عنوان بستری برای ارتباطات فراملی و دیاسپوریک، نقش مهمی در تأثیرگذاری بر تصمیمات فردی و اجتماعی ایفا می‌کنند. این شبکه‌ها نه تنها در انتقال تجربیات و توصیه‌ها مؤثر هستند، بلکه می‌توانند ارزش‌ها، اولویت‌ها و حتی تصمیمات شخصی افراد را تحت تأثیر قرار دهند. پژوهش‌ها نشان می‌دهند که شبکه‌های اجتماعی قادرند بر جنبه‌های مختلف زندگی، از جمله تصمیمات مهمی مانند انتخاب همسر، تأثیر بگذارند. به‌عبارت دیگر، این شبکه‌ها می‌توانند به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم بر شکل‌گیری اولویت‌ها و انتخاب‌های افراد اثرگذار باشند، هرچند که این تأثیرات همیشه قطعی یا یکسان نیستند (نصرتی و همکاران، ۲۰۲۳).

متأسفانه پیرامون عوامل خاصی که موجب تغییر رویکرد دانشجویان از جابه‌جایی موقت به مهاجرت بلندمدت می‌شوند، مبانی نظری و ادبیات موجود بسیار نحیف است

1. Beine, Noël, & Ragot
2. King & Raghuram

و شکاف و کمبودهای بینشی قابل توجهی به‌ویژه در مورد کشورهای هم‌چون ایران، وجود دارد. این مطالعه ضمن توسعه ادبیات در حال‌رشد در زمینه ارتباط میان جابه‌جایی تحصیلی و مهاجرت دانشجویی، با مطالعه موردی ایران که شاهد تغییرات قابل توجهی در الگوهای مهاجرتی دانشجویان خود است، سعی بر نورپراکنی در این موضوع دارد. در همین راستا، با اتکا بر چارچوب‌های نظری گفته‌شده، می‌توان به یک قالب ترکیبی-تحلیلی قوی برای مطالعه جابه‌جایی بین‌المللی و مهاجرت دانشجویان، درک پویایی و تفاوت‌های ماهوی میان آنها و سازوکار تبدیل حالت از جابه‌جایی به مهاجرت و بالعکس دست یافت. در واقع، با در نظر گرفتن هم‌زمان این نظریه‌ها و ترکیب نظریه رانش-کشش، نظریه سرمایه انسانی و نظریه شبکه، می‌توان انگیزه‌ها، مسیرها و پیامدهای جابه‌جایی بین‌المللی و مهاجرت دانشجویان در مناطق مختلف جهان را بهتر درک کرد. هر چارچوب ابعاد متمایز اما به هم پیوسته‌ای از جابه‌جایی و مهاجرت را برجسته می‌کند و بر عوامل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی شکل‌دهنده این پدیده‌ها و دینامیسم تغییر از یک حالت (جابه‌جایی تحصیلی) به حالت دیگر (مهاجرت دانشجویی) تأکید دارد. به عنوان نمونه، چارچوب نظری رانش-کشش تعامل پیچیده عوامل اقتصادی، سیاسی و نهادی در میان کشورهای مبدأ و مقصد را که باعث تغییر پارادایم از جابه‌جایی دانشجویی به مهاجرت می‌شود، برجسته می‌کند. در واقع، از رویارویی و میزان تفوق و یا تعادل میان این نیروها (رانش-کشش) شاهد شکل‌گیری و پایداری حالتی از میان دو وضعیت جابه‌جایی تحصیلی یا مهاجرت دانشجویی در کشورها خواهیم بود.

۴. روش‌شناسی پژوهش

این مطالعه، از ترکیب روش‌های کمی و کیفی، مدل‌سازی نظری و تحلیل سیاست‌های مهاجرتی بهره‌برده است تا تغییر الگوی جابه‌جایی تحصیلی به مهاجرت دانشجویی در ایران را مورد بررسی قرار دهد. روش‌های تحلیلی-مقایسه‌ای، بررسی داده‌های بین‌المللی و تحلیل نظریه رانش-کشش، به درک عمیق‌تر این تغییر پارادایم کمک کرده‌اند. این پژوهش از

رویکرد ترکیبی استفاده کرده و شامل تحلیل کمی و کیفی داده‌ها می‌شود. این رویکرد امکان بررسی روندهای مهاجرت دانشجویی از طریق داده‌های آماری و نیز تحلیل عمیق‌تر از طریق بررسی اسناد سیاست‌گذاری را فراهم می‌کند. سه چارچوب نظری اصلی که در این مطالعه استفاده شده‌اند عبارت‌اند از: ۱) نظریه رانش-کشش، برای تحلیل تأثیر عواملی شاخص‌هایی همانند بیکاری، ثبات اقتصادی، میزان دسترسی به آموزش باکیفیت، سیاست‌های ویزایی و مهاجرتی در کشورهای مبدأ و مقصد؛ ۲) نظریه سرمایه انسانی، برای بررسی بازده اقتصادی تحصیلات در ایران و کشورهای مقصد و تأثیر آن بر تصمیم‌گیری دانشجویان؛ و ۳) نظریه شبکه‌های مهاجرتی، برای تحلیل نقش دیاسپورای ایرانی در کشورهای مختلف و تأثیر آن بر ماندگاری یا بازگشت دانشجویان.

این پژوهش بر داده‌های ثانویه معتبر و مستندات علمی بین‌المللی متکی است که از منابع مختلف داخلی و بین‌المللی همانند موارد زیر گردآوری شده‌اند: گزارش‌های رسمی سازمان‌های بین‌المللی مانند پایگاه داده سازمان توسعه و همکاری اقتصادی و موسسه آمار یونسکو برای بررسی روندهای مهاجرت دانشجویی در سطح جهانی. گزارش‌های ملی و داخلی شامل داده‌های وزارت علوم، تحقیقات و فناوری ایران و سالنامه مهاجرتی ایران. داده‌های سیاست‌گذاری مهاجرتی کشورهای مقصد که از منابعی نظیر اداره مهاجرت کانادا، اداره مهاجرت آلمان، وزارت آموزش عالی ترکیه و پایگاه اوپن دورز آمریکا جمع‌آوری شده است. داده‌های پژوهش نیز با استفاده از روش‌های زیر مورد بررسی قرار گرفته‌اند:

تحلیل روندهای مهاجرتی^۱: بررسی تغییرات آماری تعداد دانشجویان ایرانی در کشورهای مقصد از سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۴ و تحلیل داده‌های تطبیقی.

تحلیل سیاست‌های مهاجرتی^۲: مقایسه سیاست‌های کشورهای مهاجرپذیر مانند کانادا، آلمان، استرالیا و ترکیه در جذب و نگهداشت دانشجویان بین‌المللی.

تحلیل سیاست‌های حمایتی^۳: ارزیابی تأثیر سیاست‌هایی مانند مجوز کار پس از تحصیل، مسیرهای اقامت دائم و تسهیلات ویژه برای دانشجویان بین‌المللی.

1. Migration Trend Analysis
2. Comparative Policy Analysis
3. Supportive Policy Analysis

تحلیل مقایسه‌ای مهاجرتی^۱: مقایسه رفتار و الگو مهاجرتی دانشجویان ایرانی با کشورهای دانشجوی‌فرست مانند چین برای تبیین و شناسایی نقاط اشتراک و افتراق در الگوهای مختلف مهاجرتی.

با وجود استفاده از منابع معتبر بین‌المللی و داده‌های ثانویه، این مطالعه متأسفانه با محدودیت‌های جدی در جمع‌آوری داده‌های مورد نیاز روبرو بوده است. از جمله این محدودیت‌ها می‌توان به کمبود داده‌های دقیق ملی درباره میزان خروج سالانه دانشجویان ایرانی از کشور، بازگشت یا ماندگاری دانشجویان آنها پس از تحصیل در خارج، عدم دسترسی به اطلاعات تفکیک‌شده درباره دلایل فردی و تصمیمات دانشجویان برای مهاجرت تحصیلی اشاره کرد. علاوه بر این، دسترسی به داده‌های دقیق در خصوص تأثیر مهاجرت بر توسعه سرمایه انسانی در ایران نیز بسیار محدود است. همچنین در اتکا بر داده‌های بین‌المللی تجمیع شده باید دقت و احتیاط فراوانی داشت چراکه ممکن است روش‌های جمع‌آوری داده‌ها از کشوری به کشور دیگر متفاوت باشد. در مجموع، این پژوهش با تکیه بر داده‌های آماری بین‌المللی و تحلیل توصیفی کمی و کیفی، روندهای مهاجرت دانشجویان ایرانی را بررسی کرده است. این روش‌شناسی، ضمن ارائه دیدگاهی نوین در مطالعات مهاجرتی، به سیاست‌گذاران در اتخاذ تصمیمات کارآمد در زمینه مدیریت مهاجرت دانشجویی یاری می‌رساند. روش قیاسی-تحلیلی به‌کاررفته در این مطالعه امکان درک بهتر تفاوت‌های ساختاری جابه‌جایی تحصیلی و مهاجرت دانشجویی در ایران را فراهم می‌کند.

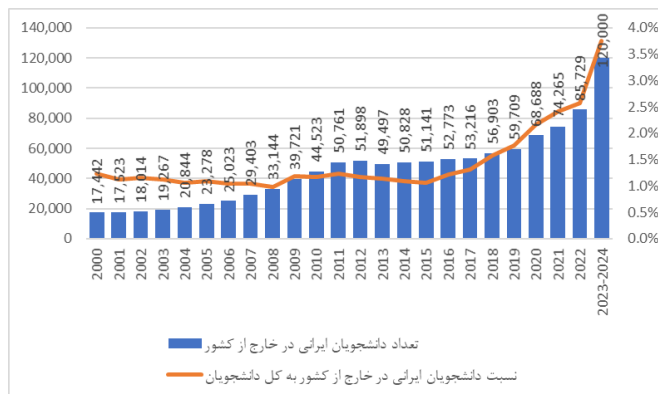
۵. یافته‌ها

برای بررسی وضعیت جابه‌جایی تحصیلی دانشجویان و تغییر وضعیت آن به مهاجرت دانشجویی در ایران، نیاز به داده‌های منظم آماری در طول زمان است. اما متأسفانه از آنجا که در ایران موضوع مهاجرت خروجی متولی مشخصی ندارد و حیطه ماموریت سازمان ملی مهاجرت نیز در زمینه مدیریت مهاجرت‌های ورودی تعریف شده است، بنابراین، آمار منظم و معتبری در حوزه‌های مختلف مهاجرت خروجی از جمله مهاجرت و جابه‌جایی

تحصیلی تهیه یا منتشر نمی‌شود. بر همین اساس در این پژوهش آخرین وضعیت آماری (توصیفی) جمعیت دانشجویان ایرانی خارج از کشور بر اساس آخرین داده‌های قابل دسترس بر اساس منابع بین‌المللی استخراج و مورد استفاده قرار گرفته است.

۵-۱. افزایش بی‌سابقه جمعیت دانشجویان ایرانی خارج از کشور

بر اساس آنچه در نمودار شماره (۱) نشان داده شده است، جمعیت دانشجویان ایرانی خارج از کشور در طول یک بازه پنج‌ساله ۲۰۱۹-۲۰۲۴، رشد چشمگیری داشته است و از تراز ۶۰ هزار دانشجو در سال ۲۰۱۹ به تراز ۱۲۰ هزار دانشجو در سال ۲۰۲۴ میلادی رسیده است. این افزایش دو برابری در یک بازه پنج‌ساله حداقل در طول سه دهه گذشته بی‌سابقه بوده است. زیرا همان‌گونه که نمودار نشان می‌دهد، جمعیت دانشجویان ایرانی خارج از کشور پیش از این با رشد سالیانه اندک، معمولاً در طول بازه‌های بلندمدت ده‌ساله افزایش دو برابری داشته است. برای مثال، در بازه سال‌های ۲۰۰۹-۲۰۰۰ جمعیت دانشجویان ایرانی از تراز ۱۷ هزار دانشجو در سال ۲۰۰۰ به آرامی به تراز ۴۰ هزار دانشجو در سال ۲۰۰۹ نزدیک شده است. همچنین در بازه سال‌های ۲۰۱۰-۲۰۱۹ جمعیت دانشجویان ایرانی نیز با رشدی اندک در این بازه زمانی از تراز ۳۰ هزار به تراز ۶۰ هزار دانشجو افزایش داشته است. بنابراین رشد چشمگیر دانشجویان در بازه پنج‌ساله اخیر قابل توجه است.

نمودار ۱. تغییرات جمعیت دانشجویان ایرانی خارج از کشور در سه دهه اخیر (۲۰۲۴-۲۰۰۰)

منبع: تهیه شده توسط نگارنده بر اساس داده‌های مؤسسه آمار یونسکو (UIS, 2024) و آخرین داده‌های بین‌المللی در دسترس

اما در کنار افزایش قدر مطلق جمعیت دانشجویان ایرانی خارج از کشور، افزایش نسبت جمعیت دانشجویان ایرانی خارج از کشور به جمعیت کل دانشجویان داخل کشور نیز حائز توجه است. همان‌گونه که در نمودار شماره (۱) قابل مشاهده است، در طول دو دهه گذشته (۲۰۰۰-۲۰۱۹)، نسبت جمعیت دانشجویان ایرانی خارج از کشور به جمعیت دانشجویان ایرانی داخل تقریباً ثابت بوده است و این نسبت همواره در حدود ۱ تا ۱/۵ درصد بوده است. اما آنچه در بازه پنج‌ساله (۲۰۱۹-۲۰۲۴) روی داده است حاکی از رشد قابل توجه این نسبت از رقم ۱/۶ درصد در سال ۲۰۱۹ به رقم ۳/۸ درصد در سال ۲۰۲۴ است که افزایش بیش از دوبرابری را نشان می‌دهد.

۲-۵. تغییرات عمده در مقاصد اصلی دانشجویان ایرانی خارج از کشور

در کنار تغییرات عمده در میزان جابه‌جائی بین‌المللی دانشجویان و تراز عددی جمعیت دانشجویان ایرانی خارج از کشور در طول چند سال اخیر، به نظر می‌رسد تغییرات قابل توجهی در مقاصد تحصیلی دانشجویان به وجود آمده است. بر همین اساس، یکی از اهداف این مطالعه بررسی تغییرات در فهرست مقاصد اصلی دانشجویان ایرانی و نرخ رشد تعداد دانشجویان در کشورهای مقصد است. برای مثال، بر اساس بررسی‌های صورت گرفته، کشور ترکیه اخیراً به مقصد اصلی دانشجویان ایرانی تبدیل شده است و در سال ۲۰۲۴ میزان قریب به ۳۰ هزار نفر دانشجوی ایرانی است که این رقم رشد ۱۵۸ درصدی را نسبت به سال ۲۰۲۰ نشان می‌دهد. کشورهای کانادا، آلمان و ایتالیا و امریکا در جایگاه‌های بعدی قرار دارند. مقایسه داده‌های آماری آخرین سال موجود با سال پایه (سال ۲۰۲۰ میلادی) نشان می‌دهد که میزان رشد تعداد دانشجویان ایرانی در سه کشور ایتالیا (۲۱۱٪)، ترکیه (۱۵۸٪) و استرالیا (۱۰۳٪) شگفت‌انگیز است و بعد از آنها، نرخ رشد تعداد دانشجویان ایرانی در سه کشور بریتانیا (۹۸٪)، کانادا (۷۹٪) و روسیه (۷۵٪) بسیار قابل توجه است.

جدول ۱. مقایسه جمعیت دانشجویان ایرانی خارج از کشور در ۱۰ کشور اصلی میزبان در سال ۲۰۲۰ (سال

پایه) با آخرین سال موجود

رتبه	کشور مقصد	سال مورد بررسی (بر اساس جدیدترین داده قابل دسترس)	جمعیت دانشجویان ایرانی	سال پایه	جمعیت دانشجویان ایرانی (در سال پایه)	درصد تغییرات (%)	منبع داده ها
۱	ترکیه	۲۰۲۴	۲۸,۹۲۴	۲۰۲۰	۱۱,۲۲۳	+۱۵۸	YÖK 2024
۲	کانادا	۲۰۲۳	۲۴,۹۶۰	۲۰۲۰	۱۳,۹۷۰	+۷۹	IRCC 2023
۳	آلمان	۲۰۲۳	۱۳,۲۷۹	۲۰۲۰	۱۰,۵۶۱	+۲۶	DZHW 2023
۴	ایتالیا	۲۰۲۴	۱۳,۰۸۱	۲۰۲۰	۴,۲۱۰	+۲۱۱	Italian Ministry of University and Research, 2024
۵	ایالات متحده	۲۰۲۴	۱۲,۴۳۰	۲۰۲۰	۹,۶۱۴	+۱۲	Open doors, 2024
۶	روسیه	۲۰۲۲	۶,۷۳۵	۲۰۲۰	۳,۸۳۸	+۷۵	UIS, 2024
۷	بریتانیا	۲۰۲۴	۳,۵۰۵	۲۰۲۰	۱,۷۷۰	+۹۸	Department of Education, Australian government, 2024
۸	استرالیا	۲۰۲۲	۳,۱۱۳	۲۰۲۰	۱,۵۳۳	+۱۰۳	UIS, 2024
۹	مجارستان	۲۰۲۲	۲,۰۱۹	۲۰۲۰	۱,۸۷۱	+۸	Hungarian Central Statistical Office, 2024
۱۰	فرانسه	۲۰۲۲	۱,۹۶۲	۲۰۲۰	۱,۸۰۹	+۸	UIS, 2024
	مجموع		۱۱۰,۰۰۸		۶۰,۳۹۹	+۸۲	

منبع: تهیه شده توسط نویسنده مقاله بر اساس داده‌های موسسه آمار یونسکو (UIS, 2024) و آخرین داده‌های بین‌المللی در دسترس

در میان کشورهای انگلیسی‌زبان که همواره به عنوان مقاصد اصلی و محبوب دانشجویان ایرانی هستند، کشور آمریکا با توجه به سیاست‌های تحریمی و تحدیدی در زمینه صدور ویزا برای دانشجویان ایرانی که در دوره اول ریاست جمهوری ترامپ تشدید شده بود و در دوره جدید ریاست جمهوری او مجدداً تشدید شده است، نرخ رشد نسبتاً پایین‌تری (۲۹٪) در میزبانی دانشجویان ایرانی نسبت به سایر کشورهای انگلیسی‌زبان نشان می‌دهد. این در حالی است که برای دهه‌ها، کشور آمریکا اصلی‌ترین مقصد با بالاترین حجم میزبانی از دانشجویان ایرانی به‌شمار می‌رفت. برای

فصلنامه مطالعات دانشگاه

۱۰۸

دوره ۲، شماره ۲
زمستان ۱۴۰۲
پیاپی ۶

مثال، در سال ۱۹۷۹ میلادی که انقلاب اسلامی در ایران اتفاق افتاد، بیش از ۵۰ هزار دانشجوی ایرانی در کشور آمریکا مشغول به تحصیل بودند. حال این جایگاه به ترکیه و کانادا اختصاص یافته است. نزدیکی جغرافیائی و قرابت فرهنگی با ترکیه و موضوع تکرر و تعدد بورسیه‌های تحصیلی و تحقیقاتی در کشورهای ترکیه و ایتالیا با توجه به وضعیت اقتصادی کشور ایران و بالتبع بنیه نسبتاً ضعیف اقتصادی دانشجویان ایرانی برای ادامه تحصیل در خارج، اثری مهم و قابل توجه در جایگاه برتر این کشورها به عنوان مقصد برای دانشجویان ایرانی دارند. تسهیلات اخیر ویزائی کشور کانادا برای اتباع ایرانی به همراه تنوع شرایط اقامتی پس از فارغ‌التحصیلی در کانادا و آلمان در محبوبیت این دو کشور برای دانشجویان ایرانی به نوعی تأثیرگذار هستند.

۳-۵. بازگشت پذیری و ماندگاری دانشجویان خارج از کشور

یکی از تمایزهای اصلی میان الگوی جابه‌جایی تحصیلی و مهاجرت دانشجویی، مربوط به وضعیت بازگشت دانشجویان بعد از اتمام تحصیل به موطن خود و همچنین ماندگاری آنها در خارج از کشور است. بر همین اساس در این بخش وضعیت آمار توصیفی بازگشت فارغ‌التحصیلان ایرانی و چینی خارج از کشور ارائه و بررسی می‌شود. در مورد ایران، همان‌طور که قبلاً در بخش روش‌شناسی نیز اشاره شد متأسفانه آمار دقیقی در زمینه ماندگاری بازگشت فارغ‌التحصیلان ایرانی خارج از کشور وجود ندارد. برای بررسی وضعیت آماری ایران در این زمینه، گریزی جز اتکا بر اندک اطلاعات محدود و پراکنده در این زمینه وجود ندارد. بنابراین، برای تخمین روند بازگشت ایرانیان خارج از کشور از آمار تسهیلات ارائه‌شده توسط معاونت علمی و فناوری ریاست جمهوری به فارغ‌التحصیلان ایرانی بازگشته به کشور استفاده شده است.^۱

۱. جهت آشنایی بیشتر با طرح معاونت علمی، آمار تسهیلات اعطایی به فارغ‌التحصیلان بازگشته، به سالنامه مهاجرتی ایران، ۱۴۰۱، بخش چهارم، صص ۲۴۱-۲۵۵ مراجعه شود (صلواتی و همکاران، ۱۴۰۱). با توجه به شرایط ارائه این تسهیلات و میزان بهره‌گیری از آن، در این پژوهش ضریب نفوذ آن در جامعه فارغ‌التحصیلان بازگشته به ایران ۵۰ درصد فرض شده است. بر همین اساس، برای تخمین نسبت بازگشت فارغ‌التحصیلان ایرانی به کشور، ضریب بهره‌گیری از تسهیلات بازگشت معاونت علمی دو برابر شده است.

جدول ۲. وضعیت بازگشت و ماندگاری فارغ‌التحصیلان ایرانی خارج از کشور

سال	جمعیت دانشجویان ایرانی خارج از کشور	فراوانی مطلق کاربران تسهیلات طرح بازگشت معاونت علمی	نسبت کاربران تسهیلات بازگشتی به جمعیت دانشجویان خارج از کشور (درصد)	نسبت (تخمینی) بازگشت فارغ‌التحصیلان ایرانی (درصد)	جمعیت دانشجویان ایرانی در مقطع دکتری در امریکا (نفر)	نرخ ماندگاری فارغ‌التحصیلان دکتری ایرانی در امریکا (درصد)
۲۰۱۵	۵۱۱۴۱	۱۱۶	۰.۲	۰.۴	۶۲۹	۸۹.۷
۲۰۱۶	۵۳۷۷۳	۴۴۴	۰.۸	۱.۶	۶۹۵	۹۱.۱
۲۰۱۷	۵۳۲۱۶	۳۷۳	۰.۷	۱.۴	۷۶۷	۹۲.۶
۲۰۱۸	۵۶۹۰۳	۲۵۲	۰.۴	۰.۸	۹۲۵	۹۱.۴
۲۰۱۹	۵۹۷۰۹	۲۳۹	۰.۴	۰.۸	۹۶۴	۹۱.۵
۲۰۲۰	۶۸۶۸۸	۵۸۷	۰.۸	۱.۶	۹۶۳	۹۲.۲
۲۰۲۱	۷۴۲۶۵	۳۵۱	۰.۵	۱	۸۱۵	۹۱.۲
۲۰۲۲	۸۵۷۲۹	۱۰۲	۰.۱	۰.۲	۸۵۹	۹۱.۷

منبع: تهیه شده توسط نگارنده بر اساس اطلاعات سالنامه مهاجرتی ایران (۱۴۰۱) و آمار بنیاد ملی علوم امریکا (۲۰۲۴)

جدول شماره (۲) نشان می‌دهد که در سال‌های اخیر، تعداد دانشجویان ایرانی در خارج از کشور به‌طور مستمر در حال افزایش بوده است. از سوی دیگر، نرخ بازگشت فارغ‌التحصیلان ایرانی به ایران بسیار پایین و به‌طور میانگین، ۱ درصد است. به‌طور مثال، در سال ۲۰۱۵، جمعیت دانشجویان ایرانی خارج از کشور حدود ۵۱,۱۴۱ نفر بوده است، اما بر اساس تخمین‌ها، تنها ۰.۴ درصد از فارغ‌التحصیلان به ایران بازگشته‌اند. بعد از توافق اتمی میان ایران و گروه موسوم به ۱+۵ و شکل‌گیری فضای امیدواری اجتماعی و چشم‌انداز روشن اقتصادی در ایران، ما شاهد رشد چشمگیر بازگشت فارغ‌التحصیلان و متخصصان ایرانی خارج از کشور در بازه سال‌های ۲۰۱۶ - ۲۰۱۷ هستیم. در واقع به‌رغم سطح پایین نرخ بازگشت دانشجویان ایرانی خارج از کشور، در این مدت مشاهده می‌شود که نرخ بازگشت جهش قابل‌توجهی نموده و به بالای ۱ درصد رسیده است. اما با وقوع تحولات سال‌های بعد، نرخ بازگشت دانشجویان و فارغ‌التحصیلان ایرانی خارج از کشور افت محسوسی کرده و مجدداً به سطح زیر ۱ درصد تنزل پیدا کرده است. همچنین لازم به توجه است که وقوع پاندمی کرونا در سال‌های ۲۰۲۰-۲۰۲۱ باعث رشد موقتی نرخ بازگشت به ایران شده است. بعد از سپری شدن دوران پاندمی، روند معمول افزایش جمعیت دانشجویان ایرانی خارج

از کشور و کاهش نرخ بازگشت به داخل کشور مشاهده می‌شود. به طوری که در سال ۲۰۲۲، با افزایش جمعیت دانشجویان ایرانی به ۸۵,۷۲۹ نفر، نرخ بازگشت بسیار پایین بوده و بر اساس تخمین‌ها تنها ۰.۲ درصد از فارغ‌التحصیلان ایرانی به داخل کشور بازگشته‌اند.

۴-۵. نرخ ماندگاری فارغ‌التحصیلان دکتری ایرانی در امریکا

از معدود آمار و اطلاعات موجود در زمینه بازگشت و ماندگاری دانشجویان و فارغ‌التحصیلان ایرانی خارج از کشور، مربوط به کشور ایالات متحده است که در گزارشات سالانه بنیاد ملی علوم این کشور منتشر می‌شود (ان.اس.اف.، ۲۰۲۴). به طور کلی جمعیت دانشجویان ایرانی در مقطع دکتری در کشور امریکا هرچند سهم کوچکی (نیم تا یک درصد) از جمعیت کل دانشجویان ایرانی خارج از کشور را تشکیل می‌دهد، اما رفتار این جمعیت کوچک در زمینه بازگشت و یا ماندگاری در خارج نکات جالب توجهی برای تبیین الگوی جابه‌جایی تحصیلی و مهاجرت دانشجویی دانشجویان ایرانی دارد. بر اساس جدول شماره (۲)، نرخ ماندگاری فارغ‌التحصیلان دکتری ایرانی در امریکا بسیار بالاست و تقریباً به صورت میانگین بالای ۹۰ درصد است که نشان‌دهنده جذابیت بالای فرصت‌های شغلی و تحقیقاتی در این کشور است که بخش عمده‌ای از این دانش‌آموختگان پس از اتمام تحصیلات خود در این کشور، در بازار کار و پروژه‌های تحقیقاتی به کار مشغول می‌شوند.

در واقع، امریکا به‌عنوان یکی از پیشرفته‌ترین کشورها در زمینه تحقیق و توسعه، از مراکز تحقیقاتی و دانشگاه‌های برتر برخوردار است که فرصت‌های بی‌شماری را برای فارغ‌التحصیلان دکتری فراهم می‌آورد. به‌ویژه در حوزه‌های علوم پایه، مهندسی، پزشکی، فناوری اطلاعات، و بیوتکنولوژی، فرصت‌های شغلی فراوانی برای افراد متخصص در این کشور وجود دارد. بسیاری از فارغ‌التحصیلان ایرانی از طریق پروژه‌های علمی بین‌المللی و همکاری‌های تحقیقاتی در این مراکز مشغول به کار می‌شوند. همچنین بخش‌های مختلفی از بازار کار امریکا، از جمله صنایع فناوری

1. National Science Foundation (NSF)

اطلاعات، سلامت، مهندسی و نوآوری، نیاز به متخصصان با تحصیلات عالی و تحقیقاتی دارند. این امکان برای فارغ‌التحصیلان ایرانی که به دنبال یافتن فرصت‌های شغلی هستند، وجود دارد که در شرکت‌های بزرگ فناوری این کشور مشغول به کار شوند (ان.اس.اف، ۲۰۲۴). بنابراین، با توجه به رشد سریع فناوری و صنعت در امریکا و همچنین تعداد بالای کارفرمایان بین‌المللی، فارغ‌التحصیلان دکتری ایرانی قادرند در نقش‌های علمی، مدیریتی و فنی در این کشور باقی بمانند. با وجود نرخ بالای ماندگاری، چالش‌های اقتصادی، سیاسی و اجتماعی ممکن است برخی از فارغ‌التحصیلان دکتری ایرانی را در تصمیم به ماندن در امریکا یا بازگشت به ایران دچار تردید کند. برای مثال، تغییرات در سیاست‌های مهاجرتی، مانند کاهش سهمیه ویزای «اچ وان بی»^۱ و سخت‌تر شدن روند دریافت گرین کارت، می‌تواند موانعی برای برخی از فارغ‌التحصیلان باشد (یو.اس.سیس،^۲ ۲۰۲۴).

در مجموع، نرخ بالای ماندگاری فارغ‌التحصیلان دکتری ایرانی در امریکا (حدود ۹۰ درصد) به دلیل فرصت‌های شغلی و تحقیقاتی متنوع، دولت حمایتی و وجود شبکه‌های علمی و حرفه‌ای است که دانش‌آموختگان را تشویق به ادامه زندگی و کار در این کشور می‌کند. این روند همچنین نشان‌دهنده رشد ظرفیت‌های علمی و فناوری در امریکا است که به‌عنوان یک مقصد جذاب برای دانشجویان بین‌المللی به خصوص ایرانی‌ها باقی مانده است.

۵-۵. نرخ بازگشت دانشجویان چینی خارج از کشور

برخلاف ایران، خوشبختانه آمار دقیق و منظمی در مورد نرخ خروج و بازگشت دانشجویان چینی خارج از کشور در دسترس است که در جدول شماره (۳) قابل مشاهده است.

جمعیت دانشجویان چینی در خارج از کشور به جز دوران شیوع پاندمی کرونا (۲۰۲۰-۲۰۲۱)، همواره یک روند روبه‌رشد را نشان می‌دهد. همچنین، در مقایسه با

1. H-1B

2. U.S. Citizenship and Immigration Services (USCIS)

دانشجویان ایرانی، نرخ بازگشت فارغ التحصیلان چینی بسیار بالاتر است. به عنوان مثال، در سال ۲۰۱۵ میلادی، از جمعیت ۵۲۳ هزار دانشجوی چینی خارج از کشور، بالغ بر ۴۱۰ هزار فارغ التحصیل چینی که بیش از ۷۸ درصد از جمعیت دانشجویان این کشور در خارج در همان سال را تشکیل می دهند، به چین بازگشتند.

جدول ۳. وضعیت بازگشت و ماندگاری دانشجویان و فارغ التحصیلان چینی خارج از کشور

سال	جمعیت دانشجویان چینی خارج از کشور (هزار نفر)	جمعیت فارغ التحصیلان چینی بازگشته به داخل کشور (هزار نفر)	نسبت بازگشت فارغ التحصیلان چینی (درصد)	جمعیت دانشجویان چینی در مقطع دکتری در امریکا (نفر)	نرخ ماندگاری فارغ التحصیلان دکتری چینی در امریکا (درصد)
۲۰۱۵	۵۲۳.۷	۴۰۹.۱	۷۸.۱	۵,۳۷۴	۸۱.۱
۲۰۱۶	۵۴۴.۵	۴۳۲.۵	۷۹.۴	۵,۵۲۷	۸۱
۲۰۱۷	۶۰۸.۴	۴۸۰.۹	۷۹	۵,۵۵۳	۸۳.۳
۲۰۱۸	۶۶۲.۱	۵۱۹.۴	۷۸.۴	۶,۱۸۸	۷۹.۴
۲۰۱۹	۷۰۳.۵	۵۸۰.۳	۸۲.۴	۶,۳۱۶	۷۹.۲
۲۰۲۰	۴۵۰.۹	۷۷۷	-	۶,۳۳۵	۸۰.۱
۲۰۲۱	۵۲۰	۱,۰۴۹	-	۶,۲۰۰	۷۳.۹
۲۰۲۲	۶۵۰	-	-	۶,۶۶۴	۷۶.۷

منبع: تهیه شده توسط نگارنده بر اساس آمار وزارت آموزش چین (۲۰۲۴) و بنیاد ملی علوم امریکا (۲۰۲۴)

این روند و نرخ بازگشت فارغ التحصیلان چینی به کشور پایدار بوده و تقریباً در تراز ۸۰ درصد در طول چند سال گذشته ثابت مانده است (وزارت آموزش چین، ۲۰۲۴).

نرخ ماندگاری فارغ التحصیلان دکتری چینی در امریکا در سال‌های اخیر تغییراتی را نشان می دهد، با اینکه در سال ۲۰۱۵ حدود ۸۱ درصد از فارغ التحصیلان چینی در امریکا ماندگار شدند، این نرخ در سال‌های بعد کاهش یافت و در سال ۲۰۲۲ به ۷۶.۷ درصد رسید، که می تواند به دلایل مختلف از جمله فرصت‌های اقتصادی در چین و سیاست‌های مهاجرتی امریکا مربوط باشد (ان.اس.اف، ۲۰۲۴).

۵-۶. تفسیر و تحلیل یافته‌های پژوهش

یکی از یافته‌های مهم این پژوهش، اشاره به افزایش چشمگیر جمعیت دانشجویان ایرانی خارج از کشور دارد. در واقع، همان‌گونه که در نمودار شماره (۱) مشاهده می شود

بر اساس آخرین داده‌های موجود در سال ۲۰۲۴ و قبل‌تر، تعداد دانشجویان ایرانی در خارج، به رقم بی‌سابقه ۱۲۰ هزار نفر رسیده است که این تراز جمعیت دانشجویان در خارج از کشور در تاریخ کشور ایران بی‌سابقه است و می‌توان آن را نشانه‌ای از وقوع یک موج عظیم جابه‌جائی تحصیلی در چند سال اخیر برشمرد. چرا که این رقم در مقایسه با تراز ۶۰ هزار نفر دانشجو ایرانی ساکن خارج در سال ۲۰۱۹، رشد ۱۰۰ درصدی را نشان می‌دهد و یکی از بالاترین نرخ‌های رشد جابه‌جائی تحصیلی در جهان در طول پنج سال گذشته است. در کنار عبور از سقف تاریخی و حساس یکصد هزار دانشجو ایرانی خارج از کشور، بررسی شرایط تغییر پارادیم و دگردیسی از حالت «جابه‌جائی بین‌المللی تحصیلی» به «مهاجرت دانشجویی» در میان دانشجویان ایرانی از اهمیت خاصی برخوردار است. برای تفسیر این دگردیسی و بررسی تغییر الگو با اتکا بر مبانی نظری طرح شده در این پژوهش، در نظر گرفتن عوامل مداخله‌گر مختلف اقتصادی-اجتماعی و سیاسی و به‌ویژه ترکیب تقویت‌کننده عوامل رانشی در کشور ایران و عوامل کششی کشورهای مقصد می‌تواند راه‌گشا شد. در واقع، تشدید نیروهای رانشی در کشور ایران در طول چند سال اخیر همانند فقدان چشم‌انداز روشن سیاسی، یأس و ناامیدی اجتماعی به همراه محدودیت‌های فرهنگی، بی‌ثباتی اقتصادی، فرصت‌های شغلی محدود، و غیره باعث افزایش قابل‌توجه و تشدید شاخص‌های مهاجرتی (میل، تصمیم و اقدام) در میان جمعیت دانشجویان و فارغ‌التحصیلان در داخل کشور شده است. همچنین عوامل کششی در کشورهای مقصد از جمله سیاست‌های مهاجرت‌پذیری، کیفیت سیستم‌های آموزشی و فرصت‌های جذاب بازار و غیره در تقویت جریان خروجی دانشجویان از کشور و ماندگاری آنها در این کشورها تأثیر بسزایی دارد (صلواتی و همکاران، ۱۴۰۱).

با اتکا بر نظریه رانش-کشش تا حد زیادی می‌توان تغییر رفتار دانشجویان ایرانی و افزایش میل شدید آنها به خروج یک‌طرفه (بدون بازگشت) آنها را از کشور ایران را توجیه کرد. درست است که معمولاً نیروی‌های رانشی در کشورهای در حال توسعه توضیح‌دهنده جابه‌جائی تحصیلی دانشجویان به خارج است و در این مسیر نیروهای

کششی کشورهای مقصد تسهیل کننده این جابه جایی تحصیلی هستند. اما تفاوت وضعیت حال حاضر ایران با غالب کشورهای اعزام کننده دانشجویان به خارج در این است که نیروهای رانشی سوق دهنده دانشجویان به خارج تا حدی افزایش یافته اند که منجر به بروز شرایط خاصی در چند سال اخیر شده است. این شرایط خاص تا حد زیادی از ویژگی های «جابه جایی تحصیلی» (ادامه تحصیل فرامرزی، اقامت موقت در خارج از کشور و بازگشت به کشور) فاصله داشته و به ویژگی های «مهاجرت دانشجویی» (خروج و اقامت طولانی مدت در خارج از کشور، استفاده از مسیر آموزش و کانال تحصیلی برای کسب اقامت دائم و ادغام در بازار کار در کشور میزبان و عدم بازگشت به موطن) نزدیک تر است. شواهد آماری (کمی و کیفی) و نتایج مطالعات صورت گرفته از جمله مطالعات آماری، پیمایش های میدانی و مطالعات کیفی انجام شده توسط رصدخانه مهاجرت ایران در چند سال اخیر در این زمینه نیز تا حد زیادی مؤید این تغییر رفتار دانشجویان ایرانی مشغول به تحصیل در خارج است. در واقع، نتایج این مطالعات نشان می دهند که در بیان کلی شرایط عمومی اقتصادی، سیاسی و اجتماعی فعلی کشور ایران از منظر دانشجویان آنقدر آشفته و بی ثبات و در بیان خاص نیروهای رانشی از کشور تا حدی افزایش یافته است که دانشجویان کشور را با قصد اقامت بلند مدت در خارج ترک می کنند و غالباً برنامه ای برای بازگشت در کوتاه مدت به کشور نداشته و برنامه کلی آنها برای بازگشت نیز تا حد زیادی تابعی از شرایط عمومی کشور است (صلواتی و همکاران، ۱۴۰۰؛ ۱۴۰۱؛ صلواتی، ۲۰۲۵).

نباید از اثر نیروهای کششی کشورهای مقصد بر روی تغییر رفتار دانشجویان ایرانی خارج از کشور غافل شد. چرا که اثر کشش سیاست های کشورهای مقصد نقش مهمی در جذب دانشجویان بین المللی از کشورهای مبدأ از جمله ایران با در نظر گرفتن شرایط خاص این کشور دارند. این سیاست ها که اغلب به طور خاص برای جذب مهاجران تحصیلی طراحی شده اند، جذابیت تحصیل در خارج از کشور را با ارائه مسیرهای شفاف برای اشتغال پس از فارغ التحصیلی و اقامت بلندمدت افزایش می دهند. به عنوان مثال، اخیراً کشورهایی مانند کانادا، استرالیا و آلمان برنامه های مجوز کار پس از

فارغ‌التحصیلی و دیگر مشوق‌های مهاجرتی را اجرا کرده‌اند که به دانشجویان اجازه می‌دهد تا تجربه کاری کسب کنند و به اقامت دائم تبدیل شوند. این سیاست‌ها نه تنها شانس دانشجویان برای به دست آوردن شغل‌های پایدار پس از تحصیل را افزایش می‌دهند، بلکه احساس امنیت و فرصت‌های اسکان بلندمدت را نیز فراهم می‌کنند. به علاوه، شهریه‌های مقرون به صرفه، بورسیه‌های تحصیلی و وعده زندگی با کیفیت بالا در کشورهای میزبان جذابیت بیشتری برای دانشجویانی که از کشورهایی همچون ایران با فرصت‌های آموزشی و شغلی محدود می‌آیند، ایجاد می‌کند. در نتیجه، این سیاست‌ها به عاملی مهم در شکل دهی به روندهای مهاجرت دانشجویان، به ویژه دانشجویان ایرانی، تبدیل شده‌اند، زیرا دانشجویان ایرانی به طور فزاینده‌ای به دنبال مقاصد هستند که هم آموزش با کیفیت بالا و هم چشم‌اندازهای مهاجرتی مساعد را ارائه دهند.

در حال حاضر، نظریه رانش - کشش و ترکیب پیچیده و هم‌افزا میان نیروهای رانشی و کششی را می‌توان یکی از عوامل اصلی توضیح‌دهنده تغییر حالت از جابه‌جایی تحصیلی به مهاجرت دانشجویی در میان دانشجویان ایرانی خارج از کشور برشمرد. همچنین ترکیب پیچیده و هم‌افزا میان نیروهای رانشی و کششی تأثیر قابل توجهی بر وضعیت رفتار دانشجویان ایرانی در حوزه سرمایه انسانی در پی دارد. چراکه تصمیم دانشجویان ایرانی برای سرمایه‌گذاری در سرمایه انسانی خود خارج از ایران به جای سرمایه‌گذاری در داخل کشور، تحت تأثیر ترکیبی از عوامل رانشی در ایران و عوامل کششی در کشورهای مقصد قرار دارد. در ایران، بی‌ثباتی اقتصادی، تورم بالا، نرخ بیکاری بالا، کاهش ارزش پول و فرصت‌های شغلی محدود برای فارغ‌التحصیلان، باعث می‌شود که دانشجویان ایرانی به دنبال فرصت‌های بهتر در خارج از کشور باشند. شرایط اقتصادی و سیاسی ایران به ویژه در سال‌های اخیر، موجب شده است که بسیاری از دانشجویان نتوانند به چشم‌انداز شغلی و رشد حرفه‌ای مطمئنی در داخل کشور دست یابند؛ بنابراین، تصمیم می‌گیرند سرمایه انسانی خود را در کشورهای دیگر سرمایه‌گذاری کنند که فرصت‌های شغلی و آموزشی بهتری فراهم می‌کنند. در نتیجه، اکنون بسیاری از دانشجویان ایرانی به دنبال مهاجرت دانشجویی هستند، زیرا به این

باور رسیده‌اند که سرمایه‌گذاری در آموزش خارج از ایران، فرصت‌های شغلی بهتر و مسیرهای روشن‌تری برای اقامت و رشد حرفه‌ای آنها فراهم می‌کند. بنابراین، عوامل اقتصادی، سیاسی و اجتماعی در ایران و همچنین سیاست‌های مهاجرت‌پذیری کشورهای میزبان باعث شده است که دانشجویان ایرانی تصمیم بگیرند به جای ماندن در ایران، سرمایه انسانی خود را در خارج از کشور سرمایه‌گذاری کنند و مسیر مهاجرت به جای جابه‌جایی موقت تحصیلی را دنبال کنند.

۵-۷. تحلیل سیاست‌ها و برنامه‌های حمایتی از دانشجویان بین‌المللی در مقاصد اصلی دانشجویان ایرانی

سیاست‌های مهاجرتی و برنامه‌های حمایتی کشورهای مقصد، نقش تعیین‌کننده‌ای در تصمیم‌گیری دانشجویان ایرانی برای انتخاب محل تحصیل، تعیین مسیر شغلی و شرایط اقامتی پس از فارغ‌التحصیلی (مانندگاری یا بازگشت) دارد. کشورهای ترکیه، کانادا، آلمان، ایتالیا، آمریکا، بریتانیا و استرالیا، به‌عنوان مقاصد اصلی دانشجویان ایرانی، هرکدام راهکارهای متفاوتی برای جذب و نگهداشت دانشجویان بین‌المللی از جمله ایرانیان اتخاذ کرده‌اند که در ادامه مورد بررسی قرار می‌گیرند. سیاست‌های جذب دانشجویان بین‌المللی در کشورهای هدف، عموماً شامل ارائه فرصت‌های تحصیلی مقرون‌به‌صرفه، ارائه بورسیه‌های تحصیلی، تسهیل فرایند ویزا و تأمین مسیرهای کاری پس از تحصیل می‌شود. همچنین برنامه‌های حمایتی در کشورهای مقصد بر اساس امکان اشتغال حین تحصیل، فرصت‌های شغلی پس از فارغ‌التحصیلی، مسیرهای اقامتی و حمایت‌های اقتصادی و اجتماعی طبقه‌بندی می‌شوند.

سیاست‌های جذب دانشجویان در مقاصد ترانزیتی (ترکیه و ایتالیا). ترکیه به دلیل نزدیکی جغرافیایی و هزینه‌های تحصیلی مقرون‌به‌صرفه، مقصد محبوبی برای دانشجویان ایرانی است. در سال ۲۰۲۴، حدود ۳۰,۰۰۰ دانشجوی ایرانی در ترکیه مشغول به تحصیل بودند که نسبت به سال ۲۰۲۰ میلادی، ۱۵۸ درصد افزایش داشته است. در ترکیه، سالانه تعداد زیادی بورسیه تحصیلی به دانشجویان خارجی، از جمله ایرانی‌ها، اعطا می‌شود که این بورسیه‌ها از سوی دولت و دانشگاه‌های ترکیه به‌منظور

جذب استعدادها و افزایش تعداد دانشجویان بین‌المللی در این کشور ارائه می‌شود. این بورسیه‌ها به‌طور معمول برای مقاطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری در دسترس هستند. برای مثال، گزارش‌های رسمی نشان می‌دهند که ترکیه در حال حاضر برنامه‌های بورسیه‌ای متعددی برای دانشجویان بین‌المللی از جمله ایرانی‌ها ارائه می‌دهد، که بالغ بر بیش از ۴۰,۰۰۰ بورسیه در دسترس دانشجویان بین‌المللی است (یوک^۱، ۲۰۲۴). با این حال، فرصت‌های کاری پس از تحصیل و مسیرهای مشخص برای اقامت دائم در ترکیه محدود هستند. با وجود بورسیه‌های تحصیلی جذاب و فرصت‌های تحصیلی با کیفیت بالا که به دانشجویان در ترکیه ارائه می‌شود، بسیاری از فارغ‌التحصیلان ایرانی پس از اتمام تحصیلات، به دلیل محدودیت‌های بازار کار و نبود مسیرهای مشخص برای اقامت دائم، مجبور به بازگشت به ایران یا مهاجرت به کشورهای دیگر می‌شوند (زلیسترا^۲، ۲۰۲۰). ایتالیا نیز با ارائه تحصیلات با کیفیت و بورسیه‌های متعدد، مقصد جذابی برای دانشجویان ایرانی است. به‌طوری‌که در سال ۲۰۲۴، حدود ۱۳,۰۰۰ دانشجوی ایرانی در ایتالیا تحصیل می‌کردند که نسبت به سال ۲۰۲۰ میلادی، ۲۱۱ درصد افزایش داشته است. فارغ‌التحصیلان می‌توانند پس از اتمام تحصیلات، ۶ تا ۱۲ ماه در ایتالیا بمانند و به جست‌وجوی کار پردازند. در صورت یافتن شغل مرتبط، امکان تبدیل ویزای تحصیلی به ویزای کاری وجود دارد. با این حال، تسلط به زبان ایتالیایی و رقابت در بازار کار از جمله موانع پیش روی دانشجویان ایرانی برای یافتن شغل مناسب پس از تحصیل است (اُ ای سی دی، ۲۰۲۱).

ترکیه و ایتالیا از نظر هزینه‌های تحصیلی پایین و ارائه بورسیه‌های گسترده، به‌ویژه برای دانشجویان منطقه خاورمیانه، جذابیت زیادی دارند، اما مسیرهای کاری و اقامتی مشخصی برای فارغ‌التحصیلان فراهم نکرده‌اند. با توجه به اهمیت فاکتورهای اقتصادی در میان نیروهای رانشی کشور ایران، هزینه پایین تحصیلی و دریافت بورسیه از نظر دانشجویان ایرانی برای انتخاب کشورهایی همچون ترکیه و ایتالیا اهمیت زیادی دارد.

1. Yükseköğretim Kurulu (YÖK)
2. Zijlstra

بنابراین، به‌رغم فقدان فرصت‌های شغلی و مسیرهای اقامتی دائم، دانشجویان بین‌المللی از جمله دانشجویان ایرانی به این کشورها به عنوان مقاصد ترانزیتی مهاجرت تحصیلی می‌کنند و در ادامه مسیر خود را به سوی سایر کشورهای مقصد با فرصت‌های شغلی گسترده‌تر و امکان اخذ اقامت دائم آسان‌تر تغییر می‌دهند.

سیاست‌های جذب دانشجویان در مقاصد اقامتی (کانادا، استرالیا، آلمان). کانادا با ارائه مجوز کار پس از تحصیل^۱ به فارغ‌التحصیلان بین‌المللی اجازه می‌دهد تا سه سال در این کشور کار کنند. این تجربه کاری می‌تواند مسیر را برای دریافت اقامت دائم از طریق برنامه‌هایی مانند ادغام سریع^۲ و برنامه‌های مهاجرتی استانی^۳ هموار کند. مجوز کار پس از تحصیل در کانادا به دانشجویان بین‌المللی که از یک مؤسسه آموزشی مجاز در کانادا فارغ‌التحصیل شده‌اند، اجازه می‌دهد تا پس از اتمام تحصیلات خود در این کشور بمانند و کار کنند. معمولاً مجوز کار پس از فارغ‌التحصیلی برای حداکثر سه سال صادر می‌شود، که بستگی به طول مدت برنامه تحصیلی فارغ‌التحصیلی دارد. این مجوز به فارغ‌التحصیلان فرصت می‌دهد تا تجربه کاری کانادایی کسب کنند، که می‌تواند برای درخواست اقامت دائم از طریق برنامه‌های مهاجرتی مفید باشد. برنامه‌های نامزدی استانی یک مسیر برای کارگران ماهر، دانشجویان، کارآفرینان و دیگر افرادی است که می‌خواهند اقامت دائم کانادا را دریافت کنند و به‌طور خاص توسط یک استان نامزد شوند. این برنامه به رفع کمبودهای نیروی کار منطقه‌ای و نیازهای اقتصادی استان‌ها کمک می‌کند و به استان‌ها این امکان را می‌دهد که مهاجرانی را انتخاب کنند که با نیازهای بازار کار محلی آن‌ها هم‌خوانی داشته باشند (لو و هو^۴، ۲۰۱۵). در سال ۲۰۲۴، حدود ۲۴,۹۶۰ دانشجوی ایرانی در کانادا تحصیل می‌کردند که نسبت به سال ۲۰۲۰ میلادی، ۷۹ درصد افزایش داشته است. بسیاری از دانشجویان ایرانی پس از اتمام تحصیلات خود، با استفاده از مجوز کار پس از تحصیل و تجربه کاری کانادایی، موفق به دریافت اقامت دائم می‌شوند.

1. Post-Graduation Work Permit (PGWP)
2. Express Entry
3. Provincial Nominee Programs (PNPs)
4. Lu & Hou

آلمان نیز به فارغ‌التحصیلان بین‌المللی مجوز اقامت ۱۸ ماهه برای جست‌وجوی کار مرتبط با رشته تحصیلی اعطا می‌کند. پس از یافتن شغل، امکان دریافت کارت آبی اتحادیه اروپا^۱ در نهایت اقامت دائم وجود دارد. به‌طور خاص، مدت‌زمان مجوز اقامت پس از تحصیل به مدت‌زمان تحصیل بستگی دارد و در بعضی موارد ممکن است این مدت‌زمان تا ۴۸ ماه افزایش یابد. این مجوزها برای فارغ‌التحصیلان فرصت‌های شغلی و مهاجرتی بیشتری را فراهم می‌کنند، اما چالش‌هایی مانند تسلط به زبان آلمانی و رقابت در بازار کار نیز برای آنها وجود دارد (کرانیچ و هانگر^۲، ۲۰۲۲). لازم به توجه است که تعداد دانشجویان ایرانی در سال ۲۰۲۴، تعداد ۱۳,۲۷۹ دانشجوی ایرانی در آلمان مشغول به تحصیل بودند که نسبت به سال ۲۰۲۰ میلادی، ۲۶ درصد افزایش یافته است.

استرالیا با ارائه ویزای موقت فارغ‌التحصیلی (زیر کلاس ۴۸۵)^۳ به دانشجویان بین‌المللی اجازه می‌دهد تا بین ۱۸ ماه تا ۴ سال (بسته به نوع مدرک تحصیلی) در این کشور کار کنند. این ویزا به فارغ‌التحصیلان بین‌المللی که از مؤسسه‌های آموزشی استرالیا فارغ‌التحصیل شده‌اند، اجازه می‌دهد تا برای مدت‌زمانی مشخص در استرالیا کار کنند و تجربه کاری کسب نمایند (وزارت کشور استرالیا، ۲۰۲۴). با این حال، تغییرات اخیر در سیاست‌های مهاجرتی، از جمله افزایش هزینه‌های ویزا و الزامات مالی بیشتر، ممکن است بر تصمیم‌گیری دانشجویان بین‌المللی از جمله ایرانیان تأثیرگذار باشد. در سال ۲۰۲۴، حدود ۳,۱۱۳ دانشجوی ایرانی در استرالیا تحصیل می‌کردند که نسبت به سال ۲۰۲۰ میلادی، ۱۰۳ درصد افزایش نشان می‌دهد.

در مجموع، سه کشور کانادا، استرالیا و آلمان دارای سیاست‌های مهاجرتی روشن برای اشتغال و اقامت پس از تحصیل دانشجویان بین‌المللی هستند. در واقع این کشورها با معرفی و اجرای برنامه‌های حمایتی پس از تحصیل در مسیر اشتغال و اخذ اقامت دائم، مسیرهای روشنی برای ماندگاری دانشجویان بین‌المللی از جمله دانشجویان ایرانی ساکن این کشورها فراهم کرده‌اند.

1. EU Blue Card
 2. Krannich & Hunger
 3. Temporary Graduate Visa (subclass 485)

سیاست‌های جذب دانشجویان در مقاصد سنتی (امریکا و بریتانیا). کشورهای امریکا و بریتانیا به دلیل کیفیت بالای آموزش عالی، تحقیقات و فناوری، همواره از مقاصد محبوب دانشجویان بین‌المللی از جمله ایرانیان به شمار می‌آیند و سالیانه تعدادی قابل توجهی از دانشجویان بین‌المللی روانه این کشورها می‌شوند. این جذابیت باعث شده است که در بیشتر مواقع این کشورها نیازمند پیاده‌سازی سیاست‌های خاصی برای جذب دانشجویان بین‌المللی نباشند و بیشتر سیاست‌های تنظیمی در این حوزه را به‌کار گیرند. با این حال، دانشجویان بین‌المللی پس از فارغ‌التحصیلی فرصت‌های نسبتاً محدود و بسیار رقابتی برای اخذ مجوز اقامت و جست‌وجوی کار پس از فارغ‌التحصیلی دارند. برای مثال، در بریتانیا، ویزای مسیر فارغ‌التحصیلی^۱ که به دانشجویان اجازه می‌دهد تا دو سال (در مقطع دکتری تا سه سال) پس از فارغ‌التحصیلی در این کشور بمانند و دنبال کار بگردند. برای اقامت دائم، دانشجویان باید از طریق ویزای کارگر ماهر^۲ که نیاز به پیشنهاد شغلی از سوی کارفرما دارد، وارد بازار کار شوند (رصدخانه مهاجرت دانشگاه اکسفورد^۳، ۲۰۲۱). در سال ۲۰۲۴، حدود ۳,۵۰۰ دانشجوی ایرانی در بریتانیا تحصیل می‌کردند که نسبت به سال ۲۰۲۰ میلادی، ۹۸ درصد افزایش داشته است.

ایالات متحده امریکا نیز با برنامه تدریس عملی اختیاری^۴ به فارغ‌التحصیلان بین‌المللی اجازه می‌دهد تا تا ۱۲ ماه در این کشور کار کنند. در واقع این برنامه به دانشجویان بین‌المللی با ویزای تحصیلی اجازه می‌دهد پس از اتمام تحصیلات خود، به مدت ۱۲ ماه در ایالات متحده کار کنند و تجربه عملی در زمینه تحصیلی خود به دست آورند. برای دانشجویان در رشته‌های علوم، فناوری، مهندسی و ریاضیات، دوره تدریس عملی می‌تواند برای ۲۴ ماه دیگر تمدید شود که در مجموع به ۳۶ ماه می‌رسد (یو.اس.سیس، ۲۰۲۱). این برنامه به دانشجویان فرصت می‌دهد تا تجربه کاری عملی در رشته تحصیلی خود کسب کنند و می‌تواند به‌عنوان یک گام به‌سوی فرصت‌های

1. Graduate Route
2. Skilled Worker Visa
3. Oxford Migration Observatory
4. Optional Practical Training (OPT)

شغلی بلندمدت در ایالات متحده عمل کند. برای دریافت اقامت دائم، معمولاً نیاز به حمایت کارفرما از طریق ویزای «اچ وان بی»^۱ است که امکان اشتغال تا ۶ سال را فراهم می‌کند. با وجود فرصت‌های کاری پس از تحصیل، فرایند دریافت این نوع ویزا بسیار رقابتی است و به دلیل محدودیت‌های سالانه، عدم قطعیت‌هایی برای فارغ‌التحصیلان بین‌المللی در جست‌وجوی اشتغال بلندمدت ایجاد می‌کند. در سال ۲۰۲۴ میلادی، ۱۲۴۳۰ دانشجوی ایرانی در امریکا تحصیل می‌کردند که نسبت به سال ۲۰۲۰ میلادی، ۱۲ درصد افزایش داشته است.

جدول ۴. تحلیل مقایسه‌ای سیاست‌های مهاجرتی در کشورهای میزبان اصلی دانشجویان ایرانی خارج از کشور

امکان اخذ اقامت دائم پس از تحصیل	فرصت اشتغال پس از تحصیل	عوامل جذاب برای دانشجویان	میزان تغییرات نسبت به سال ۲۰۲۰ (درصد)	جمعیت دانشجویان ایرانی در سال ۲۰۲۴	کشور	الگوی مهاجرتی
پایین	بسیار محدود	فراوانی	+۱۵۸	۲۸,۹۲۴	ترکیه	مقاصد ترانزیتی
پایین (ویزای استعداد برتر)	بسیار محدود	بورس‌های تحصیلی و هزینه تحصیلی پایین	+۲۱۱	۱۳,۰۸۱	ایتالیا	(حمایت مالی محور)
بالا (اکسپرس اینتری، برنامه مهاجرت استانی)	تا ۳۶ ماه (فرصت جست‌وجوی کار)	مجاز جست‌وجوی کار و اقامت	+۷۹	۲۴,۹۶۰	کانادا	مقاصد اقامتی (اقامت محور)
متوسط (ویزای مهارت عمومی)	۱۸ تا ۴۸ ماه (ویزای موقت فارغ‌التحصیلی)	موقت پس از تحصیل (تسهیل‌کننده اقامت دائم)	+۱۰۳	۳,۱۱۳	استرالیا	
متوسط (کارت آبی اتحادیه اروپا)	۱۸ تا ۴۸ ماه (فرصت جست‌وجوی کار)		+۲۶	۱۳,۲۷۹	آلمان	
پایین (ویزای اچ وان بی)	۱۲ تا ۳۶ ماه	کیفیت برتر فرصت‌های تحصیلی و تحقیقاتی	+۱۲	۱۲,۴۳۰	امریکا	مقاصد سنتی (کیفیت محور)
پایین (ویزای کارگر ماهر)	تا ۲۴ ماه		+۹۸	۳,۵۰۵	بریتانیا	

منبع: تهیه شده توسط نگارنده بر اساس منابع معرفی شده در پژوهش

فصلنامه مطالعات دانشگاه

۱۲۲

دوره ۲، شماره ۲
زمستان ۱۴۰۲
پیاپی ۶

۵-۸. تحلیل مقایسه‌ای رفتار مهاجرتی دانشجویان ایرانی و چینی

مقایسه رفتار مهاجرتی دانشجویان ایرانی با هم‌تایان چینی نشان‌دهنده شباهت‌ها و تفاوت‌های قابل توجهی است:

۱-۵-۸. شباهت‌ها

جست‌وجوی آموزش با کیفیت: دانشجویان ایرانی و چینی هر دو به دنبال فرصت‌های تحصیلی با کیفیت بالا در کشورهای خارجی هستند. هر دو کشور آموزش عالی را یکی از عوامل اصلی برای بهبود سرمایه انسانی و گسترش فرصت‌های شغلی در نظر می‌گیرند. در واقع، تحصیل در خارج از کشور به عنوان یک راهبرد برای افزایش مهارت‌ها و دستیابی به فرصت‌های شغلی بهتر در نظر گرفته می‌شود.

افزایش مهارت‌ها و فرصت‌های شغلی: تحصیل در خارج از کشور نه تنها فرصتی برای تحصیل در دانشگاه‌های معتبر است، بلکه به دانشجویان ایرانی و چینی کمک می‌کند تا درهای جدیدی در بازار کار (جهانی و محلی) برای خود باز کنند. در این زمینه، هر دو کشور از یک الگوی مشابه برای سرمایه‌گذاری در آموزش عالی استفاده می‌کنند (اس.سی.یو، ۲۰۲۴).

۲-۵-۸. تفاوت‌ها

تأثیر نیروهای رانشی و کششی: در تعامل نیروهای رانشی و کششی، در نهایت عوامل کشش داخلی در چین که شامل فرصت‌های شغلی پردرآمد در صنایع فناوری و نوآوری و رشد چشمگیر صنعت تکنولوژی است، باعث جذب و بازگشت فارغ‌التحصیلان خارج از کشور به داخل چین می‌شود (گلوبال تایمز، ۲۰۲۰). اما در ایران، به علت نیروهای رانشی داخلی شامل بی‌ثباتی اقتصادی، کمبود فرصت‌های شغلی و دستمزدهای پایین و همچنین نیروهای کششی بیرونی قوی شامل فرصت‌های شغلی بالا در کشورهای توسعه‌یافته به مهاجرت بیشتر دانشجویان منجر می‌شود.

سرریز سرمایه انسانی: در چین سرمایه‌گذاری در آموزش عالی و افزایش سرمایه انسانی توسط دانشجویان باعث افزایش ضریب اشتغال‌پذیری آنها در بازارهای کار بین‌المللی و

ملی می‌شود و به‌نوعی این دانشجویان سرریز افزایش سرمایه انسانی خود را در بازار کار (داخلی و بین‌المللی) مشاهده و تجربه می‌کنند (گلوبال تایمز، ۲۰۲۰). اما در ایران افزایش سرمایه انسانی در داخل و خارج از کشور، تأثیر چندانی در جذب و اشتغال‌پذیری در بازارهای کار داخلی به‌واسطه فرصت‌های محدود شغلی ندارد و دانشجویان و فارغ‌التحصیلان در تلاش برای جذب در بازارهای کار فراملی و جهانی هستند.

تأثیر جامعه دیاسپورا و شبکه‌های فراملی: شبکه‌های دیاسپورای چینی تأثیرگذارتر و گسترده‌تر از دیاسپورای ایرانی هستند. دیاسپورای چینی به‌ویژه از طریق شبکه‌های حرفه‌ای و علمی که در کشورهای میزبان ایجاد کرده‌اند، به تسهیل بازگشت فارغ‌التحصیلان و انتقال دانش و فناوری به چین کمک می‌کند (داژو، ۲۰۲۳). در مقابل، دیاسپورای ایرانی به دلیل چالش‌های سیاسی و اقتصادی و پراکندگی و گستردگی شبکه‌ها، تأثیر کمتری در تسهیل بازگشت به ایران دارد (صلواتی و همکاران، ۱۴۰۱).

تأثیر شبکه اجتماعی و خانوادگی: چینی‌ها ارتباطات خانوادگی و فرهنگی قوی با کشور خود دارند، که باعث می‌شود احساس تعلق بیشتری به چین داشته باشند و تمایل به بازگشت داشته باشند. به‌علاوه، دانشجویان چینی به‌ویژه در کشورهای غربی، به شدت به دیاسپورای خود متکی هستند که در شبکه‌های شغلی و اجتماعی نقش مهمی ایفا می‌کند. در حالی که ایرانی‌ها در بسیاری از موارد به دلیل چالش‌های سیاسی و محدودیت‌های اجتماعی در داخل کشور، تمایل بیشتری به ماندن در کشورهای میزبان دارند. علاوه بر این، محدودیت‌ها در حمایت از حقوق شهروندی و آزادی‌های اجتماعی در داخل ایران ممکن است باعث شود تا شبکه اجتماعی دوستان و خانواده در داخل ایران، مهاجرت و ماندن در خارج را ترغیب نمایند (صلواتی و همکاران، ۱۴۰۱). در این میان، نقش شبکه‌های اجتماعی مجازی را نیز نمی‌توان نادیده گرفت، چرا که این شبکه‌ها تأثیر قابل توجهی بر احساس تعلق اجتماعی افراد دارند. پژوهش‌ها نشان می‌دهند که شبکه‌های اجتماعی مجازی می‌توانند به دو شکل متفاوت عمل کنند؛ استفاده هدفمند از آن‌ها برای یادگیری و تبادل دانش می‌تواند انسجام اجتماعی را

تقویت کند، اما استفاده مفرط برای سرگرمی یا تعاملات سطحی ممکن است به کاهش مشارکت اجتماعی و افزایش احساس انزوا منجر شود. این یافته‌ها نشان می‌دهند که شبکه‌های اجتماعی، به‌ویژه در بسترهای مجازی، می‌توانند بر تصمیم‌گیری‌های افراد و تعاملات اجتماعی آنان تأثیر جدی بگذارد (زمانی و همکاران، ۲۰۲۱).

سیاست‌ها و برنامه‌های حمایتی دولتی: دولت چین با اجرای سیاست‌ها و برنامه‌های حمایتی قوی، مانند طرح هزار استعداد و پشتیبانی از کارآفرینی توسط بازگشتی‌ها، دانشجویان و فارغ‌التحصیلان خود در خارج را به بازگشت تشویق کرده و این فرایند را تسهیل می‌کند. این برنامه‌ها شامل بورسیه‌های تحصیلی، حمایت‌های مالی و تسهیلات مالیاتی برای کارآفرینی است که به فارغ‌التحصیلان چینی کمک می‌کند تا پس از بازگشت به کشور خود، فرصت‌های شغلی مناسبی پیدا کنند. در مقابل، ایران برنامه‌های منسجم و پیوسته‌ای برای حمایت از بازگشت فارغ‌التحصیلان خود از خارج ندارد. همچنین، مشکلات اقتصادی و محدودیت‌های سیاسی موجب می‌شود که بسیاری از دانشجویان ایرانی ترجیح دهند به جای بازگشت، در کشورهای خارجی بمانند (صلواتی و همکاران، ۱۴۰۱).

نرخ بازگشت به وطن: در سال‌های اخیر، نرخ بازگشت فارغ‌التحصیلان چینی به چین به‌طور پیوسته بالا بوده است و در حدود ۸۰ درصد ثابت مانده است. از سوی دیگر، نرخ بازگشت فارغ‌التحصیلان ایرانی بسیار پایین است و به‌طور میانگین کمتر از ۱ درصد از فارغ‌التحصیلان ایرانی که در خارج تحصیل کرده‌اند، به ایران بازمی‌گردند. این تفاوت‌ها نشان‌دهنده این است که چینی‌ها به دلیل رشد اقتصادی و فرصت‌های شغلی در چین، به‌طور فزاینده‌ای تمایل به بازگشت دارند، در حالی که ایرانی‌ها به دلیل محدودیت‌های اقتصادی و اجتماعی تمایل بیشتری به ماندگاری در خارج دارند.

الگوهای جابه‌جایی و مهاجرت متفاوت: برنامه‌های ساختاریافته بازگشت و بازار کار قوی چین باعث جذب و بازگشت دانشجویان چینی به داخل و شکل‌گیری الگوی جابه‌جایی تحصیلی (چرخش مغزها) در این کشور شده است. در حالی که چالش‌های اقتصادی و سیاسی ایران باعث می‌شود دانشجویان و فارغ‌التحصیلان به بازگشت تمایلی نداشته و الگوی خروج آنها از کشور، حالت مهاجرت دانشجویی (فرار مغزها) داشته باشد.

این تحلیل‌ها نشان می‌دهد که برای تشویق بازگشت دانشجویان ایرانی، به بهبود شرایط داخلی و تقویت ارتباطات سازنده و موثر با جامعه دیاسپورا نیاز جدی وجود دارد. این موارد به همراه سیاست‌ها و برنامه‌های جامع و منسجم مهاجرتی می‌تواند به ایران کمک کند تا فرار مغزها را معکوس کند و تعداد بیشتری از بازگشتی‌ها را در آینده جذب کند.

جدول ۵. مقایسه تحلیلی الگوی جابه‌جایی تحصیلی و مهاجرت دانشجویی در میان دانشجویان چینی و ایرانی

کشور ایران	کشور چین	تأثیر عوامل و الگوها
مهاجرت دانشجویی (فرار مغزها)	جابه‌جایی تحصیلی (چرخش مغزها)	الگوی رفتاری دانشجویان خارج از کشور
برآیند مثبت نیروهای رانشی داخل کشور (رانش داخل و کشش بیرون قوی) (کشش داخل و رانش بیرون ضعیف)	برآیند مثبت نیروهای کششی داخل کشور (کشش داخل و رانش بیرون قوی) (رانش داخل و کشش بیرون ضعیف)	وضعیت تعادلی نیروهای رانشی - کششی
عوامل رانش داخلی: بی‌ثباتی اقتصادی و تورم بالا، دستمزدهای پایین افراد ماهر به‌ویژه در مهندسی و پزشکی	عوامل کشش داخلی: مشاغل پردرآمد در شرکت‌های داخلی، رشد صنعت تکنولوژی چین	مهم‌ترین عوامل رانشی - کششی
سرریز مثبت به خارج: افزایش ضریب اشتغال‌پذیری و جذب در بازارهای کار خارج از ایران	سرریز مثبت به داخل: افزایش ضریب اشتغال‌پذیری و جذب در بازارهای کار داخل چین	تأثیر افزایش سرمایه انسانی
تسهیل مهاجرت و ماندگاری در خارج	تسهیل بازگشت و انتقال دانش و فناوری به داخل	جوامع دیاسپورا و شبکه‌های فراملی
رفتن به خارج را تشویق می‌کند	بازگشت به کشور را تشویق می‌کند	جامعه موطن، شبکه خانوادگی و دوستان
سیاست‌های پراکنده، برنامه‌های محدود و موانع بوروکراتیک بازگشت	سیاست‌های جامع حمایتی و مشوق‌های قوی بازگشت	نقش دولت
نرخ پایین بازگشت به وطن (میانگین ۱ درصد)	نرخ بالای بازگشت به وطن (میانگین ۸۰ درصد)	وضعیت بازگشت به وطن

۶. جمع‌بندی

یافته‌های این پژوهش نشان‌دهنده تغییرات عمیق در الگوهای جابه‌جایی و مهاجرت دانشجویی در ایران است. تعداد دانشجویان ایرانی در خارج از کشور به میزان قابل توجهی

افزایش یافته است و به رقم بی سابقه ۱۲۰ هزار نفر در سال ۲۰۲۴ میلادی رسیده است. این رقم بیانگر رشد ۱۰۰ درصدی نسبت به سال ۲۰۱۹ است که نشان دهنده تغییرات عمده در روندهای مهاجرت دانشجویی است. این افزایش چشمگیر به ویژه در مدت زمان کوتاه پنج ساله، به طور خاص قابل توجه است و می تواند به عنوان نشانه‌ای از یک موج بزرگ مهاجرت دانشجویی در سال‌های اخیر در ایران تلقی شود.

تشدید این روند، هم‌زمان با تغییر الگو (پارادایم) از «جابه‌جایی تحصیلی» به «مهاجرت دانشجویی» در میان دانشجویان ایرانی است به این معنا که این دانشجویان دیگر فقط به دنبال ادامه تحصیل در خارج از کشور نیستند، بلکه از آن به عنوان مسیری برای اخذ اقامت دائم و ادغام در بازار کار کشورهای مقصد استفاده می‌کنند. این تغییر در رفتار دانشجویان ایرانی تحت تأثیر ترکیبی از عوامل رانشی (مانند بحران‌های اقتصادی و اجتماعی داخلی ایران) و کششی (مانند سیاست‌های مهاجرتی جذاب و فرصت‌های شغلی و تحصیلی در کشورهای مقصد) قرار دارد. در ایران، عوامل رانشی از جمله بی ثباتی اقتصادی، تورم بالا، بیکاری، محدودیت‌های اجتماعی و فرهنگی و فرصت‌های محدود شغلی کم برای فارغ‌التحصیلان، باعث شده است که بسیاری از دانشجویان به دنبال فرصت‌های بهتر در خارج از کشور باشند. این شرایط اجتماعی و اقتصادی و کاهش چشم‌انداز شغلی داخلی، انگیزه‌های مهاجرت را در میان دانشجویان ایرانی افزایش داده است. در عین حال، عوامل کششی در کشورهای مقصد، از جمله سیاست‌های مهاجرت‌پذیری، کیفیت بالای آموزش و فرصت‌های شغلی پس از فارغ‌التحصیلی، باعث تقویت این روند شده است.

یافته‌ها حاکی از آن است که کشورهای ترکیه و ایتالیا به عنوان مقاصد نوظهور و جذاب برای دانشجویان ایرانی تبدیل شده‌اند. کشور ترکیه به دلیل نزدیکی جغرافیایی، محیط فرهنگی مشابه، همراه با شهریه‌های تحصیلی مقرون به صرفه و تکرر بورسیه‌های تحصیلی در ترکیه و ایتالیا باعث شده است به عنوان مقاصد اصلی برای بسیاری از دانشجویان ایرانی تبدیل شوند. در واقع، این مقاصد نوظهور (ترکیه و ایتالیا) برای دانشجویان ایرانی فرصتی برای تجربه تحصیل در خارج از کشور با هزینه‌های پایین‌تر

فراهم می‌کنند. با توجه به سیاست‌های پذیرش آسان و آموزش با کیفیت بالا در این کشورها نسبت به ایران، دانشجویان ایرانی در مقاطع مختلف، از کارشناسی تا تحصیلات تکمیلی، به آنها مهاجرت دانشجویی می‌کنند. شرایط نسبتاً نامساعد بازار کار برای فارغ‌التحصیلان بین‌المللی و سختی اخذ اقامت دائم در این مقاصد، باعث می‌شود که بسیاری از دانشجویان ایرانی برای تحصیل موقت در این کشورها به عنوان مقاصد ترانزیتی تمایل پیدا کنند تا پس از تحصیل، گزینه‌های بیشتری برای ادامه تحصیل یا کاریابی در کشورهای دیگر اروپایی یا امریکای شمالی داشته باشند.

تغییر الگو از جابه‌جایی تحصیلی به مهاجرت دانشجویی به نوعی افزایش چشمگیر جمعیت دانشجویان ایرانی را در دیگر کشورهای مقصد اصلی همانند کانادا، آلمان و استرالیا نشان می‌دهد. چرا که این کشورها فرصت‌های شغلی و آموزشی با کیفیت بالا و سیاست‌های مهاجرتی تسهیل‌کننده برای اشتغال پس از تحصیل و اقامت دائم دانشجویان بین‌المللی ارائه می‌دهند. سیاست‌های مهاجرت‌پذیری این کشورها به دانشجویان بین‌المللی این امکان را می‌دهد که پس از فارغ‌التحصیلی به مجوزهای کاری و اقامت دائم دسترسی پیدا کنند. بنابراین، افزایش قابل توجه تعداد دانشجویان ایرانی در این کشورها نشان‌دهنده روند روبه‌رشد مهاجرت دانشجویی است، چرا که این کشورها فرصت‌های آموزشی و حرفه‌ای جذاب همراه با شرایط اخذ اقامت دائم برای دانشجویان ایرانی ارائه می‌دهند.

کشورهای امریکا و بریتانیا به‌عنوان مقصدهای سنتی محبوب برای مهاجرت دانشجویی ایرانی‌ها باقی مانده‌اند. شهرت جهانی کیفیت سیستم‌های آموزشی این کشورها در کنار فرصت‌های شغلی با حقوق بالا برای دانشجویان بین‌المللی. جملگی در جذابیت این کشورها برای مهاجرت دانشجویی ایرانی‌ها اثرگذارند.

از دیگر یافته‌های مهم این پژوهش، تبیین شباهت‌ها و تفاوت‌های دینامیسم جابه‌جایی تحصیلی دانشجویان چینی در مقایسه با مهاجرت دانشجویی در میان دانشجویان ایرانی است. هر دو دسته به دنبال فرصت‌های تحصیلی با کیفیت بالا در کشورهای خارجی به عنوان یک راهبرد برای افزایش سرمایه انسانی و دستیابی به فرصت‌های شغلی بهتر در بازارهای کار (جهانی و محلی) هستند. با این حال تفاوت‌های چشمگیری در الگوی

جابه‌جایی تحصیلی و مهاجرت دانشجویی دو دسته وجود دارد. برای مثال، در حالی که عوامل کشش داخلی در چین باعث جذب و بازگشت فارغ‌التحصیلان خارج از کشور به داخل چین می‌شود، اما در ایران، نیروهای رانشی قدرتمند داخلی و همچنین نیروهای کششی بیرونی قوی به مهاجرت دانشجویی دانشجویان ایرانی منجر می‌شود. به علاوه، سرمایه‌گذاری در آموزش عالی و افزایش سرمایه انسانی توسط دانشجویان باعث افزایش ضریب اشتغال‌پذیری آنها در بازارهای کار بین‌المللی و به‌ویژه در بازار کار داخل چین می‌شود. اما در مقابل، افزایش سرمایه انسانی دانشجویان ایرانی تأثیر چندانی در جذب و اشتغال‌پذیری در بازارهای کار داخلی به واسطه فرصت‌های محدود شغلی ندارد و دانشجویان و فارغ‌التحصیلان برای جذب در بازارهای کار فراملی و جهانی تلاش می‌کنند. همچنین، دیاسپورای چینی به‌ویژه از طریق شبکه‌های حرفه‌ای و علمی که در کشورهای میزبان ایجاد کرده‌اند، نقش مهمی در بازگشت فارغ‌التحصیلان خارج از کشور به داخل چین ایفا می‌کنند. در مقابل، شبکه‌های فراملی و جامعه دیاسپوریک ایرانی، نه تنها نقش سازنده‌ای در تسهیل بازگشت فارغ‌التحصیلان ایرانی ایفا نمی‌کند، بلکه غالباً نقش تقویت‌کننده مهاجرت و ماندگاری آنها را در خارج از کشور را دارد. بنابراین، برنامه‌های ساختاریافته و ظرفیت‌های بالای بازار کار داخلی چین باعث شکل‌گیری الگوی جابه‌جایی تحصیلی (چرخش مغزها) مبتنی بر بازگشت دانشجویان چینی شده است. در حالی که تشدید نیروهای رانشی داخلی و نیروهای کششی بیرونی همراه با فقدان برنامه‌های رسمی منسجم و پیوسته در حوزه مدیریت جریان جابه‌جایی تحصیلی، شرایطی را پدید آورده است که دانشجویان و فارغ‌التحصیلان به بازگشت تمایلی نداشته باشند و الگوی خروج آنها از کشور، حالت مهاجرت دانشجویی (فرار مغزها) داشته باشد.

۷. نتیجه‌گیری

تغییر الگو (پارادایم) از جابه‌جایی تحصیلی به مهاجرت دانشجویی تأثیرات عمیقی بر سیستم‌های آموزشی جهانی، بازارهای کار و استراتژی‌های توسعه در کشورهای مبدأ و مقصد دارد. این تغییر در ایران تأثیرات عمیقی بر آینده آموزش عالی و اقتصاد کشور

دارد. زیرا نه تنها باعث افزایش مهاجرت دانشجویان ایرانی به کشورهای مختلف شده است، بلکه چالش‌هایی نیز برای سیاست‌گذاران داخلی به همراه دارد. در واقع چالش اصلی این است که چگونه می‌توان جریان مهاجرت دانشجویی را به‌طور مؤثری مدیریت کرد تا از دست سرمایه انسانی کشور جلوگیری کرد. بنابراین، اولویت اساسی پیش روی ایران این است که هر چه سریع‌تر باید سیاست‌های نوآورانه و مؤثری برای حفظ سرمایه‌های انسانی و استفاده بهینه از آنها اتخاذ کند.

از دیگر سو، برای کشورهای میزبان، به‌کارگیری سیاست‌هایی که نه تنها استعدادهای بین‌المللی را جذب کند، بلکه آن‌ها را به‌طور پایدار در بازارهای کار ادغام نماید، بسیار حیاتی است. بنابراین درک این پدیده (پارادایم مهاجرت دانشجویی) و توسعه استراتژی‌های مناسب برای پاسخ به آن بسیار مهم است تا از منافع مهاجرت دانشجویی به نفع همه ذی‌نفعان اعم از کشورهای مبدأ و مقصد استفاده شود. بر همین اساس، در انتها می‌توان فهرستی از اقدامات سیاستی پیش روی سیاست‌گذاران حوزه آموزش و توسعه سرمایه انسانی گذاشت تا با درک عمیق‌تر از تغییر پارادایم مهاجرتی در ایران، بتوانند از فرصت‌های به‌وجود آمده در کنار تهدیدات اساسی این حوزه بهره‌برداری کنند. سیاست‌ها و اقدامات پیشنهادی برای کشور ایران و کشورهای مقصد عبارت‌اند از:

۱-۷. سیاست‌های پیشنهادی برای ایران

- تقویت سیستم آموزش عالی: ایران با بهبود کیفیت آموزش و گسترش فرصت‌های تحقیقاتی، می‌تواند عواملی که باعث مهاجرت دانشجویان می‌شود را کاهش دهد. این شامل سرمایه‌گذاری بیشتر در دانشگاه‌های داخل کشور، افزایش آزادی‌های آکادمیک، و همسو کردن برنامه‌های آموزشی با نیازهای نوین و در حال دگرگونی بازارهای کار ملی و جهانی است.

- تسهیل بازگشت مهاجران دانشجویی: برای مقابله با اثرات منفی فرار مغزها، ایران باید سیاست‌هایی برای تشویق و تسهیل بازگشت دانشجویان، فارغ‌التحصیلان و مهاجران ماهر اتخاذ کند. این می‌تواند شامل اعطای کمک‌های مالی، مشوق‌های مالیاتی، و فرصت‌های شغلی برای افراد بازگشتی در بخش‌های کلیدی باشد.

• مشارکت سازنده با جوامع دیاسپورا: ایجاد ارتباطات مستحکم با دیاسپورای ایرانی می‌تواند به انتقال دانش و ترویج نوآوری کمک کند. برنامه‌هایی باید برای ترغیب همکاری میان دانشجویان ایرانی مقیم خارج و موسسات داخلی ایجاد شود تا از این همکاری‌ها بهره‌برداری‌های لازم شود.

۷-۲. سیاست‌های پیشنهادی برای کشورهای مقصد:

• همکاری با کشورهای مبدأ: برای ایجاد تعاملات سازنده دوطرفه، کشورهای میزبان می‌توانند با کشورهای مبدأ مانند ایران همکاری کنند تا سیاست‌های آموزشی آن‌ها با نیازهای هر دو کشور همسو باشد. این شامل تسهیل تبادلات آکادمیک، پروژه‌های تحقیقاتی و برنامه‌های کارآموزی مشترک است.

• تسهیل مسیرهای شغلی برای دانشجویان بین‌المللی: کشورهای مقصد می‌توانند مسیرهای مشخصی برای دانشجویان بین‌المللی جهت انتقال از بازار آموزش به بازار کار مبتنی بر اشتغال پایدار فراهم کنند. این موضوع شامل دوره‌های کارآموزی، مشاوره‌های فرصت‌ها و خدمات شغلی پس از فارغ‌التحصیلی می‌تواند باشد.

• تقویت ادغام اجتماعی دانشجویان بین‌المللی: فراهم کردن حمایت‌های اجتماعی و فرهنگی برای دانشجویان بین‌المللی به منظور اطمینان از موفقیت و ادغام آن‌ها در کشورهای میزبان ضروری است.

۸. سیاست‌گذاری

از جناب آقای محمد امین مولا، پژوهشگر حوزه مهاجرت برای کمک‌های فراوان در انجام این پژوهش صمیمانه قدردانی می‌شود.

۹. تعارض منافع

هیچ تعارض منافی از سوی نویسنده گزارش نشده است.

منابع

افشاری، علی؛ معینی، سعیدرضا؛ و انصاری، حمید (۱۳۹۸). تأثیر آرمان‌گرایی توسعه‌ای جوانان تهرانی بر گرایش آن‌ها به مهاجرت. *مطالعات راهبردی ورزش و جوانان*، ۱۸(۴۳)، ۱-۳۱.

زمانی، مهسا؛ نوربخش، یونس؛ و نایی، هوشنگ (۱۴۰۰). ارائه الگو جهت ارتقای سلامت اجتماعی از طریق شبکه‌های اجتماعی (مورد مطالعه: شبکه اجتماعی اینستاگرام). *مطالعات رسانه‌های نوین*، ۷(۲۸)، ۲۴-۲۶.
<https://doi.org/10.22054/nms.2022.63698.1277>

سعیدی، سعیده (۱۳۹۹). بازنمایی وطن در میان ذهنیت مهاجران: رهیافتی نظری به دیاسپورای ایرانی. *فصلنامه علوم اجتماعی*، ۲۶ (۸۷)، ۱۱۵-۱۵۴. <https://doi.org/10.22054/qjss.2020.48719.2183>

صادقی، رسول؛ و سیدحسینی، سیده متین (۱۳۹۸). میزان تمایل جوانان به مهاجرت بین‌المللی و عوامل تعیین‌کننده آن در شهر تهران. *نشریه مطالعات راهبردی ورزش و جوانان*، ۴۳(۱۸)، ۹-۲۶.

صلواتی، ب. و همکاران (۱۴۰۰). سالنامه مهاجرتی ایران ۱۴۰۰ (ویراست دوم). *رصدخانه مهاجرت ایران*. تهران: انتشارات معاونت علمی و فناوری ریاست جمهوری.

صلواتی، ب. و همکاران (۱۴۰۱). سالنامه مهاجرتی ایران ۱۴۰۱ (ویراست سوم). *رصدخانه مهاجرت*. تهران: انتشارات رصدخانه مهاجرت ایران، دانشگاه صنعتی شریف.

صلواتی، بهرام و همکاران (۱۳۹۹). سالنامه مهاجرتی ایران ۱۳۹۹ (ویراست اول). *رصدخانه مهاجرت ایران*، تهران: انتشارات معاونت علمی و فناوری ریاست جمهوری.

صلواتی، بهرام؛ بهزادی، فهیمه؛ شجاعی، انسیه؛ و ملکی، علی (۱۳۹۷). جابه‌جایی بین‌المللی دانشجویان در ایران و جهان. تهران: انتشارات رهدان.

طاهری دمنه، محسن؛ و کاظمی، معصومه (۱۳۹۷). تمایل به مهاجرت در بین جوانان؛ مطالعه‌ای کیفی در تصاویر آینده. *فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی*، ۱۰(۴)، ۷۸-۵۳.
<https://doi.org/10.22035/isih.2018.292>

فروتن، یعقوب (۱۳۹۶). مهاجرین بالقوه در ایران: تبیین جمعیت‌شناختی و اجتماعی تمایلات مهاجرت به خارج از کشور. *نشریه مطالعات جمعیتی*، ۳(۲)، ۱۸۹-۲۱۶.

Altbach, P. G. (1998). *Comparative higher education: knowledge, the university, and development*. Greenwich, Conn.: Ablex Pub. Corp

Altbach, P. G., & Knight, J. (2007). *The internationalization of higher education: Motivations and realities*. *Journal of Studies in International Education*, 11(3-4), 290-305. <https://doi.org/10.1177/1028315307303532>

Becker, G. S. (1964). *Human capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education (2nd ed.)*. University of Chicago Press.

فصلنامه مطالعات دانشگاه

۱۳۲

دوره ۲، شماره ۲
زمستان ۱۴۰۲
پیاپی ۶

- Beine, M., Noël, R., & Ragot, L. (2014). *Determinants of the international mobility of students. Economics of Education Review, 41*, 40-54. <https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2014.04.005>
- China Education Ministry (MOE). (2024). *Statistics on Chinese students studying abroad and their return rates*. Retrieved from <http://en.moe.gov.cn>
- China State Council Information Office (SCIO). (2024). *Annual report on Chinese students returning from abroad*. Retrieved from <http://english.scio.gov.cn>
- Daxue Consulting. (2023). *Chinese studying abroad: Trends and migration patterns*. Retrieved from <https://daxueconsulting.com>
- Docquier, F., & Rapoport, H. (2012). *Globalization, brain drain, and development. Journal of Economic Literature, 50*(3), 681-730. <https://doi.org/10.1257/jel.50.3.681>
- Dustmann, C., Glitz, A., & Frattini, T. (2011). *The labor market impact of immigration. Oxford Review of Economic Policy, 27*(1), 1-29. <https://doi.org/10.1093/oxrep/grr011>
- Findlay, A. (2011). *An assessment of supply and demand-side theorizations of international student mobility. International Migration, 49*(2), 162-190.
- Findlay, A. M., King, R., Stam, A., Ruiz-Gelices, E., & Hagan, J. (2012). *The international migration of students: A global phenomenon. International Journal of Population Geography, 18*(4), 255-275. <https://doi.org/10.1002/ijpg.724>
- Geddie, K. (2015). *Policy mobilities in the race for talent. Transactions of the Institute of British Geographers, 40*(2), 235-248.
- Gérard, M., & Sanna, A. (2017). Students' mobility at a glance: Efficiency and fairness when brain drain and brain gain are at stake. *Journal of International Mobility, 5*, 43-71.
- Global Times. (2020, December 15). *Nearly 90% of all Chinese students return home after studying abroad: MOE*. Retrieved from <https://www.globaltimes.cn/page/202012/1210043.shtml>
- Hawthorne, L. (2012). *Designer immigrants? International students and two-step migration*. In D. K. Deardorff, H. de Wit, J. D. Heyl, & T. Adams (Eds.), *The SAGE Handbook of International Higher Education* (pp. 417-435). Sage.
- Hawthorne, L. (2018). *Attracting and retaining international students as skilled migrants: Policy challenges and implications. International Migration, 56*(4), 3-19. <https://doi.org/10.1111/imig.12475>
- Institute of International Education. (2024). *Leading places of origin of international students, 2000/01 - 2023/2024 Open Doors Report on International Educational Exchange*. Retrieved from <https://opendoorsdata.org>
- King, R., & Raghuram, P. (2013). *International student migration: Mapping the field and framing the debate. The Migration Observatory, Oxford University*. Retrieved from <https://migrationobservatory.ox.ac.uk>

- Krannich, S., & Hunger, U. (2022). *Should they stay or should they go? A case study on international students in Germany. Comparative Migration Studies*, 10(1), 39. <https://doi.org/10.1186/s40878-022-00313-0>
- Lee, E. S. (1966). *A theory of migration. Demography*, 3(1), 47-57. <https://doi.org/10.2307/2060063>
- Lu, Y., & Hou, F. (2015). *International students who become permanent residents in Canada. Statistics Canada*. Retrieved from <http://www.statcan.gc.ca/pub/75-006-x/2015001/article/14299-eng.pdf>
- Maringe, F., & Carter, S. (2007). *International students' choices of UK universities: Insights into the international education market. International Journal of Educational Management*, 21(6), 459-475. <https://doi.org/10.1108/09513540710817324>
- National Science Foundation (NSF). (2024). *Science and Engineering Indicators 2024: International Students and Their Contribution to U.S. Higher Education*. Retrieved from <https://www.nsf.gov/statistics/seind2024>
- Nosrati, S., Sabzali, M., Aرسالانی, A., Darvishi, M., & Aris, S. (2023). Partner choices in the age of social media: are there significant relationships between following influencers on Instagram and partner choice criteria? *Revista De Gestão E Secretariado*, 14(10), 19191–19210. <https://doi.org/10.7769/gesec.v14i10.3022>
- OECD. (2024). *Migration Outlook 2024*. OECD Publishing. Retrieved from <https://www.oecd.org/migration/oecd-migration-outlook-2024.htm>
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (2021). *International migration outlook 2021: Mobility trends and employment outcomes*. Retrieved from <https://www.oecd.org/migration/international-migration-outlook-2021/>
- Oxford Migration Observatory. (2021, March 22). *International students entering the UK labour market. The Migration Observatory*. Retrieved from <https://migrationobservatory.ox.ac.uk/resources/commentaries/international-students-entering-the-uk-labour-market>
- Parey, M., & Waldinger, F. (2010). *Studying abroad and the effect on international labour market mobility: Evidence from the introduction of Erasmus. The Economic Journal*, 121(551), 194-222.
- Raghuram, P. (2012). *Theorising the spaces of student migration. Population, Space and Place*, 19(2), 138-154.
- Riaño, Y., Van Mol, C., & Raghuram, P. (2018). *New directions in studying policies of international student mobility and migration. Globalisation, Societies and Education*, 16(3), 283-294. <https://doi.org/10.1080/14767724.2018.1478721>
- Salavati, B. (2025). *Iran's brain drain is happening at an alarming rate: The country's loss of human capital underscores systemic problems. Financial Times*. Retrieved from <https://www.ft.com/content/bb3f456c-2fa5-438a-a758-4c152012d134?sharetype=blocked>

- Sarfi, M., Darvishi, M., Zohouri, M., Nosrati, S., & Zamani, M. (2021). Google's University? An exploration of academic influence on the tech giant's propaganda. *Journal of Cyberspace Studies*, 5(2), 181-202. <https://doi.org/10.22059/jcss.2021.93901>
- Statista. (2024). *Number of Chinese students studying abroad and return trends*. Retrieved from <https://www.statista.com/statistics/>
- Trevena, P. (2019). *International student mobility and the global competition for talent*. *Journal of Global Education*, 25(1), 22-36. <https://doi.org/10.1007/s12518-019-00221-3>
- U.S. Citizenship and Immigration Services (USCIS). (2021). *Optional practical training (OPT) and STEM OPT extension overview*. Retrieved from <https://www.ice.gov/sevis>
- U.S. Citizenship and Immigration Services (USCIS). (2024). *H-1B visa and the transition to permanent residency*. Retrieved from <https://www.uscis.gov/working-in-the-united-states/students-and-exchange-visitors/students-and-employment>
- UNESCO Institute for Statistics. (2024). *UIS Statistics*. Retrieved from <http://data.uis.unesco.org>
- Van Mol, C. (2011). *The influence of student mobility on future migration aspirations: Empirical evidence from Europe and recommendations to study the impact of international exchange programmes*. Tilburg University. Retrieved from <https://www.researchgate.net/publication/215731215>
- Van Mol, C. (2014). *Intra-European student mobility in international higher education circuits*. Palgrave Macmillan.
- Van Mol, C., & Morant i Ariño, T. (2015). *La movilidad internacional de estudiantes en los siglos XX y XXI*. In *Otras voces, otros ámbitos: Los sujetos y su entorno. Nuevas perspectivas de la historia sociocultural* (pp. 79-83). Universitat de Valencia.
- Williams, A. M., Baláž, V., & Chrančoková, M. (2017). *International student mobility and high-skilled migration: A comparative study of the UK and Slovakia*. *Population, Space and Place*, 23(4), e2030. <https://doi.org/10.1002/psp.2030>
- Yükseköğretim Kurulu (YÖK). (2024). *Uluslararası öğrenci istatistikleri* [International student statistics]. Retrieved from <https://www.yok.gov.tr/>
- Zijlstra, J. (2020). Stepwise student migration: A trajectory analysis of Iranians moving from Turkey to Europe and North America. *Geographical Research*, 58(4), 403-415. <https://doi.org/10.1111/1745-5871.12434>